

Kur'ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzul Sebeplerinin Rolü

Ali Rıza GÜL*

ABSTRACT

In the classical interpretation of the Koran not only the phenomena reasons of revealed (sebeb al-nuzûl) but also facts related with the meaning of the verse are assessed within the context of reasons of revealed. It can clearly be understood that many facts have been attributed to the reasons of revealed whether such facts are interrelated or not, and that the accounts based on such revelation have been shaped within this premise. Although mehhodologists used evidential and contextual methods and reduced their numbers to a single one, they still have not accomplished their purpose. According to our convictions, this drawback is to be cited as the main factor underlying the compulsion to accept that a âyet (a verse of Koran) might occur in several settings. Therefore, the occurrence of phenomena reported to be the reason of revealed might well be anachronistic. When the dates of such phenomena precede the date of revelation, it is called the 'real reason of revealed cause', and the others are called the 'virtual or the appointed reason of revealed' whereas the real reason of revealed provide ample evidence for revealed dates of the verses, the other causes fall short of determining the revelation process most of the time, let alone providing evidence.

Key words: Revelation, reason of revealed, the date of revelation, the history of Koran, revelational environment.

I. Giriş

Kur'ân'ın bir defada değil, yaklaşık 23 yıllık bir zaman süreci içerisinde¹ tedicen nazil olduğu bilinmektedir. Ayetlerin bu tedicri inişi, Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in kalbinin güçlendirilmesine bağlanmaktadır.² "Kalbinin güçlendirilmesi" ifadesini, geniş bir anlam yelpazesi içerisinde yorumlamak mümkündür. Ancak araştırmamızın konusunu ve amacını göz önüne alarak, bunların hepsini ele almak yerine, yalnızca İbn Cüreyc'in (150/767) yorumunu zikretmemiz yeterli olacaktır. Ona göre, bu ifadeyle, Kur'ân'ın vahye-

* Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilimdalı Araştırma Görevlisi. e-mail: alirizagul@hotmail.com

1 İslâm alimleri, Kur'ân'ın tedicen nüzulünün 20 senede mi, yoksa 23 veya 25 senede mi tamamlandığı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir (Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1408/1988, I, 228, 232; Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1416/1996, I, 117-18). Bu görüş ayrılığı, Hz. Muhammed'e vahiy gelme süresi ile ilgili değerlendirmelere de yansımış olmalıdır.

2 Furkân (25), 32.

dildiği toplumda meydana gelen bazı olaylara ve sorulan birtakım sorulara Allah tarafından karşılık verilerek, Hz. Peygamber'in konumunun güçlendirildiği vurgulanmaktadır.³ Usul bilginlerinin de aynı yönde yorumları bulunmaktadır.⁴ Bu yorumlar, Hz. Muhammed'in peygamberliği döneminde Hicaz bölgesinde meydana gelen birtakım olayların bazı ayetlerin inişi için sebep teşkil ettiği noktasında yoğunlaşmaktadır. Ancak usul bilginlerinin değerlendirmelerine konu olan bu sözlü ve fiili olaylar, ayetlerin iniş sebebi olmanın yanı sıra, onların vahyediliş tarihlerini belirleme hususunda önemli göstergeler olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ayetlerin nüzul tarihlerini –yaklaşık bir şekilde de olsa- belirlerken, onların Mekki veya Medeni, mensûh veya nâsih, mücmel veya mübeyyin, âmm veya hâss... olmalarından, konularından, sosyal ve metinsel bağlamlarından, üslup özelliklerinden, –eğer varsa- içerdikleri isim ve lakaplardan istifade edilebilir. Zikrettiğimiz bu kavramlar, Kur'ân'ın nüzul sürecini keşfetmede önümüzü aydınlatarak, oldukça hızlı yol almamızı sağlayabilir. Zorluklarla dolu ve bir o kadar da karmaşık olsa bile bu yol bizi, Mehdi Bâzergan'ın önerdiği, ayetlerin uzunluklarını, aralarındaki lafzî ahenk ve vezinleri esas alan mesnetsiz metottan⁵ çok daha sağlıklı ve tutarlı sonuçlara götürebilir.

Bu makalemizde biz, nüzul sebeplerinin bir ayetin veya surenin nazil olduğu zamanı belirlemedeki rolünü belirlemeye çalışacağız. Bunu gerçekleştirebilmek için, önce klasik nüzul sebebi kuramını, sonra bu kuram doğrultusunda şekillenen rivayetleri, en son olarak da bu kuramın ortaya çıkarıldığı problemleri ele alacağız. Amacımız, hem nüzul sebeplerini –bildiğimiz kadarıyla- şimdiye kadar temas edilmeyen bir yönden değerlendirmek suretiyle tefsir usulü araştırmalarına küçük bir katkı yapmak, hem de ayetlerin ve/veya surelerin indiği tarihleri belirlerken izlenmesi gereken yöntem konusunda bir kapı aralamaktır.

II. Klasik Nüzul Sebebi Kuramı

Kur'ân ayetlerinin çoğu hiçbir sebebe bağlı olmadan (*ibtidâen*), bazıları da herhangi bir kişisel veya toplumsal olayla ilişkili olarak vahyedilmiştir.⁶ Nüzul sebeplerini bilmek, Kur'ân'ı genel olarak anlamada, anlaşılması zor ifadelerini (*müşkil*) çözmede, ilahi hükümlerin hikmetlerini belirlemede, hasr zannını gidermede ve bazı ayetleri tahsis etmede müfessire büyük faydalar sağlamaktadır.⁷ Öyle ki, birçok ayeti doğru bir şekilde anlamak, ancak o

3 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1408/1988, XIX, 10.

4 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 231; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 119.

5 Mehdi Bâzergan, *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci*, çev. Yasin Demirkıran-Melâ Muhammed Feyzulah, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998, s. 28-29.

6 Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru ihyâit-türâsi'l-Arabî, 1416/1995, I, 81.

7 Nüzul sebeplerini bilmenin faydaları hakkında geniş bilgi için bkz. ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 22-28; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 87-88; ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 83-86; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, et-tab'atü'r-râbia, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1965, s. 129-32 (Türkçe'si için bkz. Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, çev. M. Said Şimşek, Konya: Hibaş Yayın-

ayetlerin inişlerine sebep olan olayları bilme sayesinde mümkün olabilmektedir.⁸ Tefsir ilmi açısından bakacak olursak, bu faydaların, nüzul sebeplerinin yalnızca önemini değil, aynı zamanda işlevlerini de gösterdiğini söyleyebiliriz. Ancak nüzul sebeplerinin önemi, yararları ve işlevleri yalnızca bu hususlarla sınırlı görülmemelidir; kanaatimizce, bu sebepler bazı ayet ve surelerin indiği tarihleri belirlemede de önemli birer ipucu olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, kadim müfessirlerin ve usul alimlerinin “nüzul sebebi” kavramına yükledikleri anlam nedeniyle, ayetlerin inişine sebep olarak gösterilen birçok olayın bu konuda yanıltıcı olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır. O halde öncelikle usul bilginlerinin nüzul sebebi kavramına ne anlam yüklediklerini ortaya koymak gerekmektedir.

Nüzul sebebi (*sebebu'n-nüzûl*) kavramının anlamını tespit edebilmek için, öncelikle bu kavramı oluşturan kelimelerin anlamlarını tespit etmek yerinde olacaktır. Arapça bir mastar olarak *nüzûl* kelimesi, inmek, yukarıdan aşağıya inmek, konmak [konaklamak] gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İsim olarak kullanıldığında da bunlara paralel olarak, inme, iniş gibi anlamlara gelmektedir.⁹ Bir tefsir usulü terimi olan nüzul sebebi terkihi içerisinde bu kelime ile, asıl anlamına uygun olarak, Kur'ân ayetlerinin Hz. Peygamber'e inişi, yani vahyedilişi kastedilmektedir.¹⁰ Gerek bu kelimenin, gerekse türevlerinin Kur'ân'daki kullanışlarında da hem sözlük, hem de terim anlamların korunduğu görülmektedir.¹¹ *Seheb* ise, esas olarak ip ve urgan anlamına gelmekle birlikte, bir amaca ulaşmada veya bir işi gerçekleştirmede kullanılan her türlü vesile, araç, aracı (vasita, alet) ve bilgiyi kapsayacak kadar geniş bir anlam yelpazesine sahiptir.¹² Nüzul sebebi terimi içerisinde genellikle vesile anlamında kullanıldığı anlaşılan bu kelime, Kur'ân'da da tekil ve çoğul şekilleriyle benzer anlamlara gelmektedir.¹³

ları, tarihsiz, 105-07); İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 4. baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1993, s. 117-18; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Âlemül-kütüb, 1405/1985, s. 18-19; Halid Abdurrahman el-Ak, *Usûlü't-tefsîr ve kavâidühü*, et-tab'atü's-sâniye, Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1406/1986, s. 102-05.

8 Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Neysâbüri, *Esbâbu'n-nüzûl*, thk. Eymen Salih Şa'bân, et-tab'atü's-sâliye, Kahire: Dâru'l-hadis, 1416/1996, s. 12; Ahmed b. Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, thk. Mahmûd Muhammed Mahmûd Nassâr, Kahire: Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî, tarihsiz, 60.

9 er-Râgıb el-İsfahânî (el-Huseyn b. Muhammed), *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-kalem - ed-Dâru's-sâmiyye, 1412/1992, s. 799; Cemaleddin Muhammed b. Mükrim (İbn Manzûr), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1413/1993, XIV, 111-12; Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *Basâiru zevi't-temyiz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, thk. Abdulalîm et-Tahâvî, Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, tarihsiz, V, 39; Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul: Cemal Efendi Matabaası, 1305, IV, 111.

10 Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci el-Hanefî, *Kitâbü't-taysîr fi kavâidi 'ilmi't-tafsîr*, Metni tercüme ve notlarla birlikte neşre hazırlayan: İsmail Cerrahoğlu, 2. baskı, Ankara: AÜİF Yayınları, 1989, s. 24 (Türkçe'si için bkz. soldan sağa s. 64).

11 Örnek olarak bkz. Kehf (18), 1; Furkân (25), 48; Şuarâ (26), 193, 198; Şûrâ (42), 17; Hadîd (57), 25; Nebe' (78), 14.

12 er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 391; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 139; el-Firûzâbâdî, *Basâir*, III, 169; Asım, *Kâmûs Tercemesi*, I, 295.

13 Kehf (18), 84-85, 89, 92; Hac (22), 15; Sâd (38), 10; Ğâfir / Mü'min (40), 36-37.

Nüzul ve sebep kelimeleriyle ilgili bu açıklamalardan hareketle, müfessirlerin genellikle çoğul şekliyle kullanmayı tercih ettikleri *esbâbü'n-nüzûl* (tekili: *sebebü'n-nüzûl*) terimine, *iniş nedeni / nedenlerinden ziyade iniş bağıntısı / bağıntıları* veya *nüzul vesilesi / vesileleri* şeklinde anlamının daha doğru olacağını söyleyebiliriz. Farklı bir ifadeyle, nüzul sebepleri tabiriyle, birtakım olguların (sorular, sorunlar, konuşmalar, olaylar vs.), Allah'ın bazı ayetleri vahyetmesini gerektirmesinden çok, zaten mevcut olan ayetlerin inişine vesile teşkil etmesi, yani bağıntı olması kastedilmektedir.¹⁴ Bir cümlesinde Zerkeşî (794/1392), *bir ayet inmesini gerektiren bir sebep -ki, bu bir soru veya bir olaydır- meydana gelebilir* diyorsa da,¹⁵ onun burada kastettiği gerektirmeyi, ayeti olduran, yani varlığına neden olan, içeriğini, sözdizimini ve ifade biçimini belirleyen bir gerektirme olarak algılamak yanlış olur. Çünkü İslâm alimlerinin kahir ekseriyeti, *O, korunan bir levhada (levh-i mahfûz) bulunan yüce bir Kur'ân'dır* [Burûc (85), 21-22] ayetine dayanarak, Kur'ân'ın ezelden beri mevcut bulunduğu, kadir gecesinde oradan dünya semasına nazil olduğu, yirmi seneyi aşkın bir süre içerisinde de Hz. Peygamber'e peyderpey indirildiği kanaatindedir. Zerkeşî de bu görüşü benimsemektedir.¹⁶

Müfessirler ve usulcüler açıkça dile getirmeseler de bu açıklamalarda nüzul sebebi terimine yüklenen klasik anlamın kadim tartışmalara dayanan nedenlerini sezinlemek mümkündür. Eğer onlar nüzul sebebi olarak görülen olguların / bağıntıların, vahyin nedeni olduğunu kabul etselerdi, Kur'ân'ın ezeli değil de sonradan meydana geldiğini ve yaratılmış (*mahlûk*) olduğunu söylemek zorunda kalacaklardı. Bundan kurtulmanın tek yolu, Arap dilindeki anlamına muvafık olarak, *sebeb* kelimesinin vesile anlamını esas alarak, nüzul sebeplerini, ayetlerin inişine vesile olan olgular şeklinde algılamaktır. Görüldüğü gibi, burada sebep kelimesi belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu duruma isabetle dikkat çeken Suat Yıldırım, "Bu terimdeki *sebeb*, 'bir netice-nin meydana gelmesi için şart olan şey' manasında felsefi bir muhteva taşımayıp, Kur'ân'ın bir kısım ayetlerinin indirilmesine vesile olan ortam demektir. Bu, hiç unutulmaması lazım gelen husustur."¹⁷ demektedir. Velhasıl bu kurama göre sebep, ayetlerin kendileriyle ilişkili olarak indiği birtakım beşeri ve tarihi, dolayısıyla geçici olgulardır; ayetleri (*müsebbeb*) sebepli veya sebepsiz olarak meydana getiren (*müsebbib*) asıl güç Allah'tır. O halde hiçbir sebep olmasaydı bile, ezeli olmasından dolayı Kur'ân, bugünkü şekliyle Hz. Peygamber'e yine de vahyedilecekti. Buna göre, nüzul sebepleri, ayetlerin söz dizilişlerini ve ifade biçimlerini değil, belki yalnızca iniş zamanlarını etkileyen faktörlerdir. Öyleyse birtakım olaylar, vahyin sebebi değil de bazı ayetlerin Hz. Muhammed'e inişinin vesilesi olarak görülmelidir.

14 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 29-30; İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, 60-61; Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*, "Tefsîru'l-Celâleyn" kenarında, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, tarihsiz, I, 4.

15 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 31.

16 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 228.

17 Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 2. baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1985, s. 89.

Özetle resmetmeye çalıştığımız bu klasik kuramda, ilgili ayetin nüzulünden hemen önceye rastlamayan, fakat nüzulle ilgili görünen sözlü ve fiili olguların nüzul sebebi kabul edilip edilmemesine bağlı olarak, nüzul sebebi kavramının anlam alanı genişleyip daralabilmektedir. Nüzul sebebi kavramıyla ilgili tariflerin, konumuz açısından da son derece önemli olan ve biraz sonra tekrar ele alacağımız işte bu fikir ayrılığı çerçevesinde şekillendiğini görüyoruz. Biz bu tariflerden, yalnızca Kâfiyeci (879/1474) ile öğrencisi Suyûtî'ye (911/1505) ait olanlarına temas etmekle yetineceğiz. Çünkü onların tarifleri, hem klasik nüzul sebebi kuramını temel görüş ayrılıklarıyla birlikte yeterince yansıtmaktadır, hem de kendilerinden sonraki tariflere kaynaklık etmektedir.

Mısır'da yetişen büyük Türk alimlerinden Kâfiyeci, sahabi ve tâbî alimlerinden gelen rivayetlere uygun olarak, nüzul sebebi kavramına geniş bir anlam yüklemiş göre nüzul sebebi, Kur'ân'ın inişine vesile olan şeydir.¹⁸ İlmî kudreti herkes tarafından teslim edilen Suyûtî'ye bile on dört yıl hocalık yapmış olan Kâfiyeci'nin¹⁹ bu tarifi, ilk bakışta "Kur'ân ayetlerinin tamamı bir sebebe bağlı olarak inmiştir." gibi gerçeklerle bağdaşmayan bir çıkarıma yol açabilir. Ancak o, böyle bir iddiasının bulunmadığını ortaya koymak maksadıyla, bu tarifinde geçen Kur'ân kavramının, Kur'ân'ın tamamını olduğu kadar, bir bölümünü, ayetlerinden veya surelerinden bir kısmını da ifade ettiğini belirtmiştir.²⁰ Ayrıca konuyla ilgili diğer açıklamalarından ve verdiği örneklerden de,²¹ onun, Kur'ân'ın bütün ayetlerinin bir sebebe bağlı olarak indiği şeklinde bir iddiaya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, tarifi oluşturan asıl cümlenin böyle bir yanlış anlamaya sebep olabileceği göz önüne alındığında, onun tarifinin teknik olmadığı söylenebilir. Zaten kendisi de, bunun bir tarif değil, nüzul sebebi kavramının yalnızca bir yönünü açıklayan bir beyân olduğunu itiraf etmektedir.²² Onun açıklamalarında dikkat çeken en önemli husus, nüzul sebeplerinin Kur'ân'ın vahyedildiği dönemle sınırlandırıldığına dair herhangi bir belirti içermemesidir. Aynı şekilde bu tarifte, nüzule doğrudan sebep olan olaylarla, nüzulle ilgisi bulunan olaylar arasında herhangi bir ayırımın yapıldığı da göze çarpmamaktadır.

Çağdaş araştırmacılarımızdan Halis Albayrak, nüzul sebebi kavramını Kâfiyeci ile aynı doğrultuda tanımlamaktadır. Ona göre, "Kur'ân ayetlerinin indirilmesine sebep olan olaylar, gelişmeler ve şartlara esbâb'ü'n-nüzûl denir."²³ Onun bu tarifinde, Kâfiyeci'nin tanımında açıkça zikredilmeyen "nüzule doğrudan sebep olmadığı halde nüzulle ilgisi bulunan olgular (gelişmeler ve şartlar)" meselesine açıklık getirilerek, bunlar nüzul sebebi kavramının kapsamına dahil edilmektedir. Aslında bu, nüzul sebeplerinin rivayet, özellikle de müşâhede (bizzat sahabinin olaya şahit olması) ve duyma (*semâ'*=

18 el-Kâfiyeci, *Kitâbü't-Taysîr*, 25 (Türkçe'si için bkz. s. 64).

19 Aslen Bergamalı veya Saruhanlı olan Kâfiyeci'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. el-Kâfiyeci, *Kitâbü't-Taysîr*, 7-10 (Hazırlayanın telif ettiği, *Muhyiddin el-Kâfiyeci* kısmı).

20 el-Kâfiyeci, *Kitâbü't-Taysîr*, 25 (Türkçe'si için bkz. s. 64).

21 el-Kâfiyeci, *Kitâbü't-Taysîr*, 25 (Türkçe'si için bkz. s. 65).

22 el-Kâfiyeci, *Kitâbü't-Taysîr*, 26 (Türkçe'si için bkz. s. 65).

23 Halis Albayrak, *Tefsîr Usulü Yöntem Ana Konular – İlkeler – Teklifler*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998, s. 159.

talebenin, rivayeti bizzat şeyhin ağzından dinlemesi)* yolları haricindeki yollarla tespit edilip edilemeyeceği tartışmalarıyla yakından ilgilidir. Usulcülerin büyük çoğunluğu, nüzul sebeplerinin yalnızca rivayet ve [olaya] şahit olan sahabilerden duyma (*semâ'*) metotlarından birisi yoluyla elde edilen dini (şer'î) bir delile dayanmak suretiyle bilinebileceği hususunda görüş birliği içerisindeyler.²⁴ Bazı usulcüler ise, sahabilerin yaşadıkları dönemdeki problemlerle ilgili ipuçlarından (*karâin*) hareketle yaptıkları "Zannedersen, bu ayet şu olayla ilgili olarak inmiştir." şeklindeki tahminlerini de nüzul sebebi kavramının kapsamına girdiği görüşündeyler.²⁵ Bu son görüşten hareketle, nüzule doğrudan sebep olan olayların dışında kalan, fakat nüzulle dolaylı da olsa ilgisi bulunan tarihi şartların ve gelişmelerin nüzul sebebi kavramının kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği hususunun, üzerinde düşünmeye değer bir konu olduğunu söyleyebiliriz.

Usulcülerin çoğunluğu, ancak Kur'ân'ın vahyedildiği dönemde gerçekleşip de nüzule doğrudan sebep olan olayların nüzul sebebi kavramının kapsamında değerlendirilebileceğini kalkış noktası yaparak, yukarıdaki tarife nispetle daha dar kapsamlı bir tarif geliştirmişlerdir. Sözelimi Suyûtî'ye (911/1505 göre, "nüzul sebebi öyle bir şeydir ki, ayet, onun [yani, sebebin] meydana geldiği günlerde inmiştir."²⁶ Suyûtî'nin böyle bir tarif geliştirmesinin nedeni, vahiy döneminde gerçekleşmeyen olayları nüzul sebebi kavramının kapsamında değerlendirmedini açıkça göstermek istemesidir. Kavrama belli bir sınır getirdiği için takdirle karşılanması gereken bu tanım, ayetin nüzul sebebi olarak değer kazanacak olayla ilgili olup olmadığına değinmemesi bakımından teknik olmaktan uzaktır. Gerçi o, bu tarifi izleyen açıklamalarında ayetin inışı ile olay arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir; fakat gerek bu ilişkinin, gerekse şeklinin tanım cümlesinde yer alması gerekirdi. Zerkânî (1367/1948), onun tarif cümlesindeki bu eksikliği gidererek, daha teknik bir tanım geliştirmiştir. Ona göre, "Nüzul sebebi öyle bir olgudur (şey) ki, bir veya birkaç ayet ondan bahsetmek veya onun hükmünü açıklamak üzere onun meydana geldiği günlerde inmiştir. Bunun anlamı şudur: Hz. Peygamber zamanında bir olay olmuştur veya ona bir soru yöneltilmiştir, bunun üzerine o olayla ilgili açıklamada bulunmak ya da o soruyu cevaplandırmak için bir veya birkaç ayet inmiştir."²⁷ Zerkânî'nin bu tarifi ve açıklaması genel kabul görmüş, kendisinden sonra araştırmacılar onun tarifini tıpatıp aynı veya benzer cümlelerle tekrarlamışlardır.²⁸

* Rivayet yollarından biri olan semâ' hakkında geniş bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmu Mustalahâtü'l-Hadîs)*, 4. baskı, Ankara: A.Ü.İ.F yay., 1993, s. 61-64.

24 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 12; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 92-93; el-Kâfiyeci, *Kitâbü't-Taysîr*, 25-26 (Türkçesi için bkz. s. 65); Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ân*, et-tab'atü's-sâniye, Kahire: Mektebetü's-sünne, 1416/1996, s. 123-24.

25 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 92-93.

26 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 94.

27 ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 81.

28 Örnek olarak bkz. Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 132 (Türkçesi için bkz. Subhî es-Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, 107); Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115; Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ân*, 122; Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, 89; Ahmet Nedim

Netice olarak, İslâm tarihi boyunca nüzul sebepleri ile ilgili olarak, Kur'-ân ayetlerini tarihlendirme bakımından iki önemli yaklaşımın ortaya çıktığını söyleyebiliriz. İlk yaklaşıma göre, nüzul sebepleri ayetlerin iniş tarihleri hakkında ipucu içermeyebilmektedir. İkinci yaklaşıma göre ise, nüzul sebepleri bu konuda en azından yaklaşık tarihi belirleyecek kadar ipucu içermektedir. Kurgusal olarak, bu ikinci bakış açısı daha isabetli görünmektedir. Çünkü usulcülerin çoğunluğuna göre, açıklamanın (*el-beyân*) ihtiyaç zamanından sonraya bırakılması caiz olmadığından,²⁹ nüzulün hakiki sebepten hemen sonra gerçekleşmesi şarttır.³⁰ Oysa ayetin kapsamına giren olgularla – ki, biz bunlara *sanal / takdir edilen sebepler* diyebiliriz- nüzul zamanı arasında böyle bir uyumun bulunmasına gerek yoktur.³¹ Bu durumda bir ayetin gerçek nüzul sebebi, o ayetin nüzul tarihini de az-çok göstermelidir veya bunu kolaylaştıran önemli bilgiler içermelidir. Ne var ki, bu, Hz. Peygamber'e ve onun sahabilerine dayanan nüzul sebebi rivayetleri ile desteklenmedikçe, daha açık söylemek gerekirse, ravilerin, nüzul sebeplerinin gerçek olanları ile sanal olanlarını somut kriterlere uyararak ayırt ettikleri ve rivayetlerini de bunu en azından hissettiren ifadeler kullanarak yaptıkları ispat edilmedikçe, sırf bir varsayımdan ibaret kalmaya mahkumdur. O halde, konumuzun çerçevesini aşmadan nüzul sebebi rivayetlerine kısaca göz atmamız yerinde olacaktır.

III. Nüzul Sebebi Rivayetleri

Nüzul sebebi kavramının mahiyeti ile ilgili tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, usulcüler hangi tür olayların nüzul sebebi olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Konuyla ilgili tartışmaların odak noktasını, bir ayetin nüzul sebebi olarak gösterilen olgunun, Kur'-ân'ın vahyedildiği zaman dilimi içerisinde o ayetten önce gerçekleşmesinin şart olup olmadığı meselesi oluşturmaktadır. Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı gibi, kısmen Suyûtî'nin, özellikle de Zerkânî'nin etkisiyle son yarım asırda yapılan tefsir usulü çalışmalarında, Hz. Peygamber döneminde meydana gelerek, bir ayetin, ayet grubunun veya surenin inişine sebep olan olgulara vurgu yapılmakta, nüzul sebebi kavramının kapsamına yalnızca bu olguların girdiği izlenimi verilmektedir. Anlayabildiğimiz kadarıyla, bunun başlıca sebebi, bu araştırmaların çoğunda sebep kelimesinin *neden* anlamında kullanılmasıdır. Sebep kelimesine neden anlamı verildiğinde, bir olgunun nüzul sebebi sayılabilmesi için Hz. Peygamber'in peygamberliği döneminde ve ilgili ayetten önce gerçekleşmesi şart haline gelmektedir.

Serinsu, *Kur'-ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul'ün Rolü*, İstanbul: Şule Yayınları, 1994, s. 65, 68; Ali Eroğlu, *Kur'-ân Tarihi ve Kur'-ân İlimleri Üzerine*, Erzurum: EKEV Yay., 2002, s. 175; Muhammed Ali es-Sâbüni, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'-ân*, 22; Adnan Muhammed Zarzûr, *Ulûmu'l-Kur'-ân –Medhal ilâ tefsîri'l-Kur'-ân ve beyânü i'râbih*, et-tab'atü's-sâniye, Beyrut: el-Mekrebü'l-İslâmî, 1412/1991, s. 127-28; Kâmil Musa-Ali Dahrûh, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'-ân*, et-tab'atü's-sâniye, Beyrut: Dâru'l-mahrûse, 1415/1995, s. 89-90.

29 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 23.

30 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 26.

31 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 25-26.

Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi, klasik kuramda sebep kelimesi neden anlamında değil, Kur'ân'ın iniş teorisine uygun olarak, vesile anlamında kullanılmıştır. Buna göre, Kur'ân'ın vahyedildiği dönemden önce gerçekleşen bir olgu nüzul sebebi olarak değerlendirilebileceği gibi, ayetin nüzulünden hemen önceki bir olgu da nüzul sebebi olarak değer kazanabilir. Hatta Hz. Muhammed'in peygamberliği döneminde gerçekleşerek bir ayetin anlamına uygun düşen herhangi bir olgu bile o ayetin nüzul sebebi sayılabilmektedir. Yine bu bağlamda, Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelen bir olay, nadiren de olsa nüzul sebebi olarak nakledilebilmektedir. Çünkü ayetler, ne zaman meydana gelirse gelsin, bu tür olgularla bağlantılıdır, zira onlarla ilgili ilahi mesajları ihtiva etmektedir. Ayrıca, şayet vahiy dönemindeki bir problemle ilgili hüküm bir ayetin içeriğinde yer alıyorsa, o problem o ayetin nüzul sebebi olarak nitelendirilebilmektedir.³² Sonra bir ayetin nüzul sebebini zikretmenin amaçlarından birisi, belki de en önemlisi, o ayetin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.³³ Amaç bu olduğuna göre, olgunun gerçekleşme zamanı değil, Kur'ân'ın anlaşılmasına katkısı ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda Zerkeşi, sahabilerin bazen kendi durumlarını ve fikhî görüşlerini Kur'ân'la ilişkilendirdiklerini ve bunu da nüzul sebebi olarak takdim edebildiklerini belirterek,³⁴ tarihlendirme açısından çok önemli bir noktaya dikkat çekmiş olmaktadır.

Ayetlerin anlamlarını ortaya çıkarmayı ve gündelik hayatla ilgili problemlere Kur'ân'a dayanarak çözüm getirmeyi amaçlaması yönünden takdir edilmesi gereken klasik anlayış, ayetlerin inişlerine sebep olan gerçek olguların tespitini, dolayısıyla ayetlerin iniş tarihlerini belirlemeyi önemli ölçüde zorlaştırması, sınırlarının belli olmaması, kargaşaya yol açabilmesi ve biraz sonra vereceğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi, istismar edilebilmesi itibarıyla eleştirilebilir. Bu anlayışı hem daha mazbut hale getiren, hem de nüzul sebebi kavramına belli sınırlar koyan Suyûtî'nin ve Zerkânî'nin görüşü benimsenebilir veya benzer görüşler geliştirilebilir. Ne var ki, rivayetler bizim tercihlerimize göre değil, bu rivayetleri yapan ravilerin zihinlerindeki nüzul sebebi anlayışı doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, kaynaklarımızda geçen "Bu ayetin iniş sebebi şudur." türünden açıklamaları hem doğru anlayabilmek, hem de doğru anlamlandırabilmek için, her şeyden önce bu açıklamaları yapanların bakış açısını esas almak zorunludur. Öyleyse onların bakış açısını ortaya koymadan kendi görüşünü zikreden bir araştırmacı, hem kendisi yanılabilir, hem de başkalarını yanıltabilir. Bizim klasik nüzul sebebi kuramını, tarifi ve sınırları açısından özenle ortaya koymaya çalışmamızın yegane gayesi, böyle bir yanılığa düşmekten kendimizi korumaktır.

Bizim bu değerlendirmemiz aşırı ve gereksiz görülmemelidir. İbn Teymiyye (728/1327), nüzul sebebi rivayetlerinde gözetilen amacın, ayetin anlaşıl-

32 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 31-32; İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli'l-tefsîr*, 60-61; es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, I, 4; aynı müellif, *el-İtkân*, I, 93.

33 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 22-28; İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli'l-tefsîr*, 60; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 87-88; ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 83-86.

34 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 32.

masını kolaylaştırmak olduğunu, dolayısıyla nüzul sebebi açısından bu rivayetlerin gerçek olabileceği gibi, sanal da olabileceğini, bu yüzden bunlara ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini isabetle vurgulamaktadır:

Nüzul sebebini bilmek, ayetin anlaşılmasına yardımcı olur; çünkü sebebi bilmek, müsebbebi de bilme sonucunu doğurur. Bu yüzden İslâm alimlerinin, “Yemin edenin niyeti anlayamadığı zaman yemin etme sebebine, bu yeminin kışkırtıcısına ve faktörlerine bakılır.” şeklindeki görüşleri gayet yerindedir. Aynı şekilde onların kullandıkları, “Bu ayet şu hususta inmiştir.” ifadesiyle, bazen bu sebebin o ayetin [gerçekten] iniş sebebi olduğu, bazen de, nasıl ki, “Bu ayet benden [bahsediyor].” denebiliyorsa, aynı şekilde nüzul sebebi olmasa bile o ayetin kapsamına girdiği kastedilmektedir. [Buna bağlı olarak] alimler, bir sahabinin “Bu ayet şu hususta inmiştir.” sözünün, [ayetin] iniş sebebini belirten müsnedler kategorisinde mi, yoksa müsned olmayan tefsirler kategorisinde mi görülmesi gerektiği hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Buhârî (256/870) bu [tür sözleri] müsned kabul ederken, diğerleri etmemektedir. Ahmed [b. Hanbel]’in (241/855) ve diğerlerinin müsnedlerinin çoğunda, akabinde ayetin indiği bir sebep zikredilmesinin hilafına olarak bu terminoloji kullanılmıştır. Dolayısıyla, onların hepsi de bu tür [haberleri] müsned kabul etmişlerdir. Öyleyse (lafzen: eğer bu anlaşıldıysa), onlardan birinin “[Bu ayet] bu konuda inmiştir.” demesi, diğerinin “Şu konuda inmiştir.” demesiyle çelişmemektedir. Çünkü örneklendirme (misal) yoluyla tefsir bölümünde zikrettiğimiz gibi, [nüzul sebebi] lafzı bunların her ikisini de kapsamaktadır. O halde onlardan biri bir ayet için bir sebep, diğeri de [başka] bir sebep gösterse, ikisi de doğru söylemiş olabilir. Zira [ayet] bu sebeplerden sonra veya bir defa bu, bir defa da diğer sebepten dolayı olmak üzere iki kere inmiş olur.³⁵

Esasında bir ayetin inişine sebep olan bir olgu, o ayetin nüzul tarihi hakkında önemli bir ipucudur veya en azından öyle olması beklenir. Ne var ki, İbn Teymiyye’nin klasik nüzul sebebi kuramını yansıtan bu cümlelerine göre, rivayetlerde nüzul sebebi tabiri, hem bir ayetin gerçek iniş sebebi anlamında, hem de nüzulle alakası bulunmayan herhangi bir olgunun bir ayetin kapsamı içerisinde değerlendirilebileceğini gösteren bir ifade anlamında kullanılmıştır. O halde bu kuram doğrultusunda gerçekleşen nüzul sebebi rivayetleri, ayetleri tarihlendirme konusunda bizi isabetli sonuçlara götürebileceği gibi, yanıltıcı da olabilir. Yanılgıyı bertaraf edebilmek veya en aza indirebilmek için, ayetlerin nüzul sebeplerini belirten rivayetlerin o ayetlerin nüzul tarihleri ile uyumluluğu açısından tasnif edilmesi zorunluluk arz etmektedir. Nüzul sebebi rivayetlerini klasik anlayış doğrultusunda iki grupta mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, vahiy döneminden önceki olgularla ilgili rivayetler; ikincisi, vahiy dönemindeki olgularla ilgili rivayetler; üçüncüsü ise, vahiy döneminden sonraki olgularla ilgili rivayetlerdir. Şimdi bu rivayetleri örneklerle ele alabiliriz.

35 İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli’t-tefsîr*, 60-61. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Lübübü’n-nükûl*, I, 4; aynı müellif, *el-İtkân*, I, 93.

a. Vahiy Döneminden Önceki Olgularla İlgili Rivayetler

Bazı nüzul sebebi rivayetlerinde Kur'ân'ın vahyedildiği yaklaşık 23 yıllık dönemden önce gerçekleşen bazı olayların, Hz. Peygamber'e o olaylarla ilgili hiçbir soru sorulmamasına rağmen -zira böyle bir soru sorulsa, nüzul sebebi o soru olurdu- nüzul sebebi olarak gösterildiği görülmektedir. Bunun en belirgin örneği, Vâhidî'nin (468/1076) Fîl Suresi'nin nüzul sebebi olarak Fîl Vakası'nı göstermesidir. O, aynen şöyle demektedir: "[Fîl Suresi,] Fil [ordusu] taraftarlarından, onların Kâbe'yi yıkma / tahrip etme arzularından, Allah'ın onları helak etmesinden ve Kâbe'den el çektirmesinden bahseden o bilinen kıssa hakkında inmiştir (*nezelet fi...*)."³⁶ Aynı şekilde o, *Allah İbrahim'i dost edinmiştir* [Nisâ (4), 125] ayetinin nüzul sebebinin, Allah'ın, bir katlık senesinde insanlara yardımda bulunmasından dolayı İbrahim Peygamber'i dost edinmesi olduğunu belirtmektedir.³⁷ Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki, o, nüzule sebep olan olayların nüzulden hemen önce veya nüzülle eşzamanlı olarak gerçekleşmesini şart görmemektedir. Rivayetleri şekillendirmede önemli bir etkiye sahip olan bu bakış açısı, ayetlerin vahiy tarihlerini belirlerken nüzul sebeplerine dayanmanın yanıltıcı olabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Vâhidî'nin bu görüşünü, "Tarihte Ebrehe isminde bir komutan yaşayıp, ordusuyla birlikte Mekke'ye saldırmasaydı ve Allah'ın bir lütfü olarak hezimete uğratılmasaydı, Kur'ân'da Fîl Suresi yer almayacaktı." şeklinde yorumlamak mümkündür. Bizim için bu, Kur'ân'ın vahyedilmesi ve metninin şekillenmesi ile nüzul sebepleri arasındaki ilişkiyi gösteren önemli bir ipucu niteliğindedir.

Suyûtî, Vâhidî'nin bu görüşüne karşı çıkarak, Kur'ân'da, Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerden, diğer kişilerden ve Âd ve Semûd kavimleri gibi kavimlerden bahsedilmesini, geçmiş vakaları haber vermekten ibaret görmektedir.³⁸ Oysa nüzul sebebi, nüzule vesile olan olaydan ibaretse, bunu belli bir tarihi dönemle sınırlandırmanın mantığını orta koymak gerekmektedir. Bildiğimiz kadarıyla böyle bir mantıki kurgu mevcut değildir. Bu bakımdan, nüzul sebebi kavramının kapsamına, Kur'ân'ın vahyedildiği zaman diliminde meydana gelen olayların alınıp da daha önceki olayların alınmamasının mantığını anlamak oldukça zordur. Tarihte Nûh isminde bir peygamber veya Âd kavmi diye bir kavim yaşamasaydı, bunlardan ismen bahseden ayetlerin yine de inecğini kim iddia edebilirdi? Diğer peygamberler ve kıssalar hakkında da aynı soru sorulabilir. Aksi takdirde bu peygamberler de, bu kavimler de birer tarihi figüran durumuna düşmüş olmazlar mı? Eğer bunlar birer figüran ise, o zaman Allah'ın onları imtihan etmesinin, mükâfatlandırmasının, cezalandırmasının, Cennet'e veya Cehennem'e göndermesinin ne anlamı kalabilir?

Vahiy döneminden önce gerçekleşen olguların nüzul sebebi olarak gösterilmesi, iyi bir araştırma ile yol alınmadığı zaman tarih hatası yapılmasına neden olabilmektedir. Bunun bilinen örneği, Vâhidî'nin Katâde (118/736) ile

36 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 401.

37 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 149.

38 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 94.

Süddî'den (128/745) gelen bir rivayete dayanarak, *Allah'ın mescitlerinde Onun adının anılmasını engelleyen ve oraların yıkılması için çalışan kişilerden daha zalim kim vardır!* [Bakara (2), 114] ayetinin iniş sebeplerinden birisinin Buhtunası ve ordusunun Yahudilere saldırıp, Beyt-i Mukaddes'i yıkması, bu hususta onlara Bizanslı Hıristiyanların da yardım etmesi olduğunu zikretmesidir.³⁹ Nüzul sebebi olarak zikretmese bile, Taberî de yine Katâde ile Süddî'den gelen rivayetleri esas alarak, bu olaya atıf yapmakta, bununla da kalmayarak, ayetin anlamına uygun en iyi tevlin bu olduğunu özellikle vurgulamaktadır.⁴⁰ Oysa bu olay, Hıristiyanlığın peygamberi Hz. İsa'nın doğumundan 633 sene önce meydana gelmiştir.⁴¹ O halde Mecusi bir Babilli olan Buhtunası'nın Hıristiyanlardan yardım aldığı söylemek, tam anlamıyla anakronizmdir. Yeri gelmişken, bu ve benzeri rivayetlerin şekillenmesinde Yahudilerin ve hatta İslâm'ın ilk yüzyılı içerisindeki Yahudi-Hıristiyan rekabetinin etkisinin bulunup bulunmadığının dikkatle araştırılması gerektiğine işaret etmeliyiz.

b. Vahiy Dönemindeki Olgularla İlgili Rivayetler

Hiç şüphesiz, nüzul sebebi haberlerinin özünü Kur'ân'ın vahyedildiği zaman kesitine ait olan rivayetler oluşturmaktadır. Aslında bu rivayetleri öncelikle şekil yönünden inceleyerek, bir haberin nüzul sebebi rivayeti kategorisinde değerlendirilebilmesi için "Bu ayet şu hususta inmiştir." vb. ifadeler taşımasının şart olup olmadığını tartışmak gereklidir. Ancak bu tartışma konumuza önemli bir katkı sağlamayacağından, böyle bir ifade taşımadığı halde nüzul sebebinden bahseden rivayetlere⁴² yer vermeden araştırmamızı sürdüreceğiz. Vahiy döneminde meydana gelen birtakım olayları, Hz. Muhammed'e sorulan bazı soruları ve diğer fiilleri nüzul sebebi olarak gösteren rivayetler, nüzulden önceki olgularla ilgili olabildiği gibi, nüzulden sonraki olgularla da ilgili olabilmektedir. Bu arada sahabilerin, kendi temenni ve arzularını nüzul sebebi olarak göstermeleri de farklı bir bakış açısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdi bunları sırasıyla ele alabiliriz.

1. Nüzulden Önceki Olgularla İlgili Rivayetler

Nüzul sebebi kavramı telaffuz edildiği zaman tabii olarak ilk akla gelen, Hz. Muhammed'in peygamberliği döneminde gerçekleşen bir olgunun hemen peşinden veya ondan birkaç gün, ay ya da yıl sonra o olguyu doğrudan veya dolaylı olarak konu eden bir vahyin gelmesidir. Nüzul sebebi hakkındaki rivayetlerde, olgudan hemen veya çok az bir müddet sonra gelen vahiy örneklerine rastlamak mümkündür. Sözgelimi, *Allah size, emanetleri ehline vermenizi emrediyor*⁴³ ayetinin nüzul sebebi ile nüzul tarihi arasında tam bir

39 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 37.

40 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 498-99.

41 Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 137 (Türkçe'si için bkz. *Kur'ân İlimleri*, 111) ; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 120.

42 Bu tür rivayetlere örnek olarak bkz. el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 23-24, 37, 39.

43 Nisâ (4), 58.

zamansal uyum bulunmaktadır. Bu ayetin, Osmân b. Talha (41/661-62) hakkında indiği rivayet edilmektedir. Cahiliye döneminde Osman, Kâbe'nin perdedarlığı ve anahtarlarının muhafızlığı işlerini yürüten hizmetçisiydi (*sâdinü'l-Ka'be*). Mekke fethedildiği gün Kâbe'nin kapısını kilitlemiş, anahtar kendisinden istenince de vermemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali (40/661) onun elini kıvrarak anahtarı almış ve Kâbe'yi açmıştır. Hz. Peygamber de Kâbe'ye girerek, iki rekat namaz kılmıştır. Tam dışarı çıktığı sırada amcası Abbas, hacılara su dağıtma işinin (*es-sikâye*) yanı sıra Kâbe'nin hizmetçiliğini de bizzat yürütmek maksadıyla, Hz. Peygamber'den anahtarı kendisine vermesini istemiştir. Bu olay üzerine *Allah size, emanetleri...* ayeti inmiştir. Ayetin inişiyile birlikte Hz. Peygamber, Ali'ye, anahtarı Osman'a iade etmesini ve ondan özür dilemesini emretmiştir. Ali onun emri yerine getirdikten sonra, bu iyi muamelenin nedenini soran Osman'a "Allah senin durumun hakkında [ayet] indirdi." diyerek, yukarıdaki ayeti okumuştur. Bu durum karşısında Osman Müslüman olmuştur.⁴⁴ Böylece bir yandan Allah'ın evi ve Müslümanların kiblesi konumundaki Kâbe'nin hizmetini bir gayr-i müslime yaptırma şeklinde de tezahür etse, işleri layıkıyla yapacak kişilere havale etmek gerektiği vurgulanırken, diğer yandan zaten hacılara su dağıtma işini yürüten Abbas'a (32/652-53) Kâbe'yle ilgili en şerefli görev sayılan sidânet görevi verilmeyerek, Hz. Peygamber'in yakınlarını kayırdığı gibi bir izlenim doğması engellenmiştir. Bu olayın bir günde gerçekleştiği ve ilgili ayetin emri gereğince Kâbe'nin anahtarının Osman'a aynı gün içerisinde iade edildiği anlaşılmaktadır. O halde bu ayet Mekke'nin fethedildiği gün, yani hicretin 8. yılının Ramazan ayında (Miladi: Ocak, 630) inmiş olmalıdır.

Bazen olgu ile nüzul arasında epeyce bir süre (mesela, bir veya birkaç ay) bulunabilmektedir. Rivayet edildiğine göre, İslâm'ın ilk yılı içerisinde vahiy sürecinde bir kesinti olmuş, Cebrail ilk vahiyden sonra Hz. Muhammed'e bir müddet gelmemiştir. Mekke müşrikleri, "Rabbi onu bırakmış, ona darılmış." diyerek, bu durumu İslâm'ın aleyhinde olacak şekilde dedikodu, alay ve eleştiri konusu yapmışlar, işi, Hz. Peygamber'in yüzüne karşı "Şeytanın seni terk etmiş, sana kızmış." diyecek kadar ileri götürmüşlerdir. Öyle ki, bu sözü onun yüzüne karşı bazı müşrik kadınların bile söylediğine dair rivayetler vardır. *Kuşluk vaktine yemin olsun, sakinleştiği zaman geceye yemin olsun ki, Rabbin ne seni terk etti, ne de sana darıldı...* [Duhâ (93), 1-11] ayetlerinin bu gelişmeler üzerine nazil olduğu bildirilmektedir.⁴⁵ Bununla birlikte, eşi Hatice'nin Hz. Peygamber'e, "Gördüğüm kadarıyla, Rabbin sana darıldı / kızdı." dediği, Duhâ Suresi'nin onun bu sözü üzerine nazil olduğu da rivayet edilmektedir.⁴⁶ Bu rivayetler, nüzule sebep olan söylentilerden ilkinin çıkış tarihi ile nüzulün gerçekleşmesi arasında bayağı bir sürenin geçtiğine işaret etmektedir.

Câbir b. Abdillâh el-Ensârî'den (72/691?) gelen bir rivayetten ise, fetret döneminden sonra ilk gelen vahyin Duhâ Suresi olmadığı anlaşılmaktadır.

44 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 130-31.

45 Bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXX, 231-32; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 393.

46 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXX, 231-32, 252; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 393.

Onun anlatımına göre, Rasülullah vahyin kesilmesinden bahsederken, “Yürürken gökten bir ses duydum. Başımı kaldırıp baktığımda, bir de ne göreyim, Hira’da bana gelen melek gökle yer arasında bir kürsüde oturuyor. Ondan çok koktum. Aileme gelerek, ‘beni örtün, beni örtün’ dedim. Onlar da beni örttüler.” demiş, Bunun üzerine Allah, *Ey örtünen, kalk da uyar...kötüyü terk et* [Müddessir (74), 1-5] ayetlerini indirmiştir.⁴⁷ Câbir’in bu rivayetinde, Hz. Peygamber’in örtülmesi ile ayetin inişi arasında fazla bir zamanın geçmediği, nüzule sebep olan olayla nüzulün peş peşe gerçekleştiği hissedilmektedir. Zira hem Hz. Peygamber’in anlatımı, hem de nüzulün *Ey örtünen,...* hitabıyla başlaması, nüzul sebebi ile nüzulün eşzamanlı denecek kadar yakın aralıklarla gerçekleştiğini göstermektedir. İslâmî literatürde vahyin kesinti dönemi (*fetretü'l-vahy*) adı verilen sürecin kırk gün civarında sürdüğü dikkate alınrsa,⁴⁸ ilk vahiyden yaklaşık kırk gün sonra Müddessir Suresi’nin ilk ayetlerinin, takip eden birkaç gün içerisinde de Duhâ Suresi’nin indiği söylenebilir.

Bazen sebebin nüzulden epeyce bir zaman önce gerçekleştiği ayetin ifadelerinin yanı sıra metinsel bağlamından da anlaşılabilir. Sözelimi, Uhud Savaşı hakkında inen⁴⁹ *Hani sen müminleri savaş için konuşlandırmak [üzere] ailenden ayrılmıştın* [Âl-i İmrân (3), 121] ayetindeki hani (iz) edatı, bu ayetin sebebinden bir müddet sonra nazil olduğunu kanıtlamaktadır. Aynı şekilde müfessirlerin çoğunluğuna göre, [*Ey Muhammed,*] *attığın zaman sen atmamıştın, fakat Allah atmıştı* [Enfâl (8), 17] ayeti Bedir Savaşı’nı tasvir eden ayetlerden olup, Allah’ın bu savaşta Peygamber’ine ve Müslümanlara yardım etmesinden bahsetmektedir.⁵⁰ Sonraki ayetlerde Bedir Savaşı’nda müşriklerin mağlup olduklarının zikredilmesi,⁵¹ *attığın zaman...* ayetinin bu savaşın meydana gelmesinden bir müddet sonra indiğini ortaya koymaktadır. Bazı durumlarda bir ayetin nüzul sebebinden bir müddet sonra indiğini tarihi bağlamından hareketle ortaya çıkarmak da mümkün olabilir. Mesele, Mekke döneminde Hz. Peygamber Kâbe’de namaz kılarken Ebû Cehil gelmiş, onun namaz kılmasına engel olmuştu. Onun bu çirkin hareketi üzerine, *Gördün mü, şu engelleyeni, namaz kılarken bir kulu?...* [Alak (96), 9-19] ayetleri inmiştir.⁵² Eğer bu ayetler Ebû Cehil’in engellemesi üzerine Kâbe’de

47 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIX, 143; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 381.

48 Bazı araştırmacılar bu sürenin üç yıl sürdüğünü ileri sürüyorlarsa da (Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur’ân*, 36 (Türkçe’si için bkz. *Kur’ân İlimleri*, 31)), Allah’ın, yeni peygamberlik verdiği birisini bu kadar uzun süre vahiysez bırakması makul görünmemektedir. Konuyla ilgili rivayetlerin satır aralarından, vahyin kesinti süresinin en fazla kırk gün sürdüğü sezilmektedir ki, bu, makul ve izah edilebilir bir süredir. Ayrıntılar için bkz. ??? İbn Hişâm, *es-Sıratü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ vd., Beyrut: Dâru İhyâ’it-türâs el-Arabî, tarihsiz, I, 256-58; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi'l-Kur’ân*, thk. Muhammed İbrahim el-Hafnâvî - Mahmûd Hâmid Osmân, et-tab’atü’s-sâniye, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1996, XX, 82-83; Muhammed Hamdi Yazıcı, *Hak Dini Kur’ân Dili – Türkçe Tefsir*, İstanbul: Eser Kitabevi, 1960, s. 5885.

49 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 103.

50 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 192-93.

51 Enfâl (8), 18-19.

52 Konuyla ilgili farklı rivayetler için bkz. Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *Sıratu İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981/1401, s. 213; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXX, 253-57.

hemen inmiş olsaydı, orada bulunanlar bunu açıkça belirtirlerdi. Çünkü Kâbe'de herkesin gözü önünde meydana gelen bir olay zikredilirken, böyle olağan üstü bir olayın atlanması akla aykırı görünmektedir. O halde bu ayetler, Mekke döneminde, tebliğin gizli yapıldığı ilk üç yıl geçtikten sonra, muhtemelen müşriklerin Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı sözlü ve fiili basıklarını arttırdıkları nübüvvetin dördüncü yılında inmiş olabilir.

2. Nüzulden Sonraki Olgularla İlgili Rivayetler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, tabii olan, bir ayetin nüzul sebebi olarak gösterilen bir olgunun o ayetten önce meydana gelmiş olmasıdır. Ne var ki, geniş anlamıyla klasik nüzul sebebi anlayışı, vahiy döneminde nüzulden sonra meydana gelen birtakım olguların da en azından amaç açısından nüzul sebebi olarak takdim edilmesine imkan tanımaktadır. Sözgelimi Süddî, *Faizlensin diye insanların mallarına kattığınız hiçbir faiz [sermayesi] (ribâ), Allah katında artmaz* [Rûm (30), 39] ayetinin Sakîfliler hakkında indiğini ileri sürmekte; gerekçe olarak da onların faizcilik yapmalarını, Kureyşlilerin de onlara faiz ödemelerini göstermektedir.⁵³ Doğrusu, Süddî'nin zikrettiği bu olay, faiz ayetinin anlamı, muhtevası ve mesajı ile tam anlamıyla örtüşmektedir. Fakat Rûm Suresi, tamamı Mekke'de nazil olan surelerdendir.⁵⁴ Kur'ân'ın, Sakîflilerin Kureyşlilerden faiz almasıyla ilgilenmesi ise, İslâm'ın Medine döneminde Müslümanların hem Mekke'yi, hem de Tâif'i fethetmesinden ve bu iki şehirde ikamet eden Kureyşlilerle Sakîflilerin İslâm'ı kabul etmesinden sonraya denk düşmektedir. Müslümanların hakimiyetiyle birlikte resmen yasaklanmasına rağmen, Sakîflilerden bir kısmının bazı Kureyşlilerden faiz istemeye ısrarla devam etmesi üzerine⁵⁵ Sakîfliler sert bir dille uyarıl-

53 *Tefsîru's-Süddî el-kebir*, 379; Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki Gavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-tevîl*, thk. Muhammed Abdusselâm Şahin, Beyrut: Dâru'l-kütüb el-ilmîyye, 1415/1995, III, 466; Ebû Muhammed Abdül-Hak b. Gâlib b. Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-veciz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-kütüb el-ilmîyye, 1413/1993, XII, 264; el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XIV, 35; Ebû Abdullâh Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî el-Gurnâtî, *et-Tefsîru'l-kebir (el-Bahru'l-muhît)*, et-tab'atü's-sâniye, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1403/1983, VII, 174; Ebü'l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1417/1997, XXI, 69.

54 el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XIV, 3; Ebü'l-Fidâ İsmail İmâdüddin b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. M. İbrahim el-Bennâ vd., Kahire: Dâru's-Şa'b, tarihsiz, VI, 304; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 3793.

55 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Eslemî el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf Necatî - Muhammed Ali en-Neccar, et-tab'atü's-sâniye, Beyrut: ed-Dâru'l-Misriyye li't-te'lîf ve't-terceme, 1403/1983, I, 87; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serîyy ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve ir'âbuhu*, thk. Abdulcelil Abdh Şibî, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1408/1988, I, 359; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 107; Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî (İbn Ebî Hâtîm), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm müsne'den an Rasûlillah sallâllâhu aleyhi ve sellem ve's-sahâbeti ve't-râbiîn*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke-Riyad, 1417/1997, II, 548-49; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 95-96; Cemalüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî el-Kuraşî el-Bağdâdî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-Tefsîr*, et-tab'atü'r-râbia, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1407/1987, I, 332.

miş, eğer taleplerine devam ederlerse, kendilerine savaş açılacağı bildirilmiştir.⁵⁶ Bu olayın Mekki faiz ayetinin inişine neden olması imkansız denecek kadar zordur. Önde gelen müfessirlerden Süddî'nin bunu farkedemeyecek kadar ilmi birikime sahip olmadığı elbette düşünülemez. Ancak vahiy döneminde meydana gelerek herhangi bir ayetin anlamıyla uyum arzeden olayları nüzul sebebi kapsamında değerlendirmesi, onun böyle hareket etmesine yol açmış olabilir.

Rivayetlerin bir kısmında, kendisinden önce inen bir ayete dayandırılan bir hükmün nüzul sebebi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Zerkeşî'nin belirttiğine göre, Bagavî (516/1122), nüzulün hükümden önce gelebileceğini, farklı bir anlatımla, bir hükmün kendinden önce vahyedilmiş olan bir ayetin nüzul sebebi olabileceğini kabul eden müfessirlerdendir. Zerkeşî, kendisi de taraftar olduğu bu fikri şu cümlelerle savunmaktadır: "Bil ki, nüzul hükümden önce de gelebilir. Nitekim *Muvaffak olmuştur, kim temizlenirse* [A'lâ (87), 14] ayetinin fitreye (fıtır sadakası) delil olduğu belirtilmiştir. Beyhakî (458/1066) de, İbn Ömer'e (73/692) ulaşan bir senetle bu ayetin fitre hakkında indiğini rivayet etmiştir."⁵⁷ Zerkeşî'nin örnek olarak zikrettiği ayette fitrenin kastedildiğini belirten daha başka rivayetler de bulunmaktadır.⁵⁸ Hatta bazı müfessirler çok daha ileri giderek, bahsi geçen ayette kastedilenin zekât olduğunu ileri sürmektedirler.⁵⁹ Kanaatimizce bu müfessirler, ayeteki arınma / temizlenme (*tezekkâ*) fiili ile zekât ve fitre (*zekâtü'l-fitr*) kelimelerinin Arapça orijinallerinin aynı kökten gelmesine, anlamsal ve morfolojik benzerliklerine bakarak bu sonuçlara ulaşmış olabilirler. Ne var ki, çoğunluğun görüşüne göre, A'lâ Suresi Mekke'de nazil olmasına rağmen,⁶⁰ şartları elverişli olan Müslümanlara fitre ve zekât sorumluluğu yüklenmesi Medine dönemine ait bir olgudur.⁶¹ Bütün bunlara rağmen, söz konusu ayetin yardım çerçevesinde fitre veya zekâtla ilgisi inkar edilemez. Ancak bu ilgiyi, aşamalı iniş (*tedric*) açısından ortaya koymak, daha kolay, isabetli ve faydalı olabilir.

Bir hüküm, kendinden önce vahyedilen bir ayetin nüzul sebebi gibi gösterilmesinin sebebi, o ayetin sonradan ortaya çıkan hükmü kapsamıdır. Bu o kadar yaygın bir mantık yürütme biçimidir ki, sahabilerin ve tabiiilerin, "Bu ayet şu konuda inmiştir." dedikleri zaman, bunun o ayetin nüzul sebebi olduğunu değil de, o hükmü içerdiğini kastettikleri ve bunu adet haline getirdikleri bilinmektedir.⁶² Sahabilerin bile adet haline getirdikleri bu usul, gerçek nüzul sebebi ile takdir edilen nüzul sebebini birbirinden ayırmayı haddinden fazla zorlaştırmaktadır. Yeri gelmişken, diğer bir zorluk olarak, geleceğe

56 Bakara (2), 279.

57 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 32-33.

58 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXX, 156; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VIII, 404.

59 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXX, 156.

60 el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XX, 13.

61 Mevlânâ Şibli, *İslâm Tarihi -Asr-ı Saâdet-*, derleyen: Seyyid Süleyman en-Nedvî, çev. Ömer Rıza [Doğrul], İstanbul: Âsar-ı İlmiye Kütüphanesi, 1346/1928, I, 367.

62 ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 31-32.

dair haber içeren ayetlerde kastedilen anlamın bile yine aynı mantık içerisinde nüzul sebebinin kapsamına alınabildiğini dikkatlere sunmalıyız. Zerküşî, bunun bir örneği olarak, *Yakında o topluluk hezimete uğratılacak, geriye döndürülecektir [yani, kaçacaklar]* [Kamer (54), 45] ayetinin iniş sebebinin zikretmektedir. Buna göre Hz. Ömer (23/644), Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber bu ayeti okuyuncaya kadar hangi müşrik topluluğun yenilgiye uğratılacağına haber verildiğini anlayamadığını söylemiştir.⁶³ Görüldüğü gibi, hicretin ikinci yılında vuku bulan Bedir Savaşı, Mekke döneminde inen bir ayetin nüzul sebebi olarak sunulabilmektedir.

Amaç, ayetlerin muhtevasını belirleyerek Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamak olduğuna göre, sebebin nüzulden sonra gelebileceği düşüncesi, tabii ki, klasik nüzul sebebi kuramının mantıklı tutarlılığı ve bütünlüğü bakımından herhangi bir problem oluşturmamaktadır. Ancak bu düşüncenin bazı sakıncaları da beraberinde getirebileceğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu sakıncaların başında, ayetlerin siyasi ve iktisadi amaçlar için kullanılabilmesi, kötü emellere alet edilebilmesi gelmektedir. Nitekim Muâviye b. Ebî Süfyân (61/680), oğlu Yezid'in kendinden sonra halife olması için karar verip de valilerine halktan biat almalarını emrettiği zaman, Medine valisi Mervân [b. Hakem] Medinelilere bir konuşma yaparak, onlardan Yezid'e biat etmelerini istemişti. Ebû Bekir'in (13/634) oğlu Abdurrahman (53/673) bunun saltanat olduğunu ileri sürerek biat etmeyi reddetmiş, ancak Mervân kendisinin yakalanmasını emretmesi sebebiyle kardeşi ve Hz. Peygamber'in eşi olan Hz. Aişe'nin (58/678) evine sığınmıştı. Bunun üzerine Mervân, *O kişi ki, ana-babasına 'Öf be size, benden önce birçok nesil gelip geçmiş [olduğu halde diriltilmemiş] iken, beni diriltmekle mi tehdit ediyorsunuz?' demişti. Oysa onlar [ana-babası], 'Yazıklar olsun sana, iman et, Allah'ın [ahiret] vaa-di gerçektir' diye Allah'tan yardım dilerken, o da, 'Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değil' demektedir* [Ahkâf (46), 17] ayetini okuyup, Abdurrahman'ı kastederek, *"İşte Allah'ın hakkında [bu] ayeti indirerek kınadığı kişi budur."* demiş, Hz. Aişe de onun bu sözünü reddederek, ayetin gerçek nüzul sebebinin açıklanmıştır.⁶⁴

Sebebin nüzulden sonra gelebileceği düşüncesi, sadece siyasi açıdan değil, aynı zamanda dini açıdan da istismara kapı aralamaktadır. İslâm tarihinde bunun tefsir kitaplarına bile girebilen örneklerine rastlamak mümkündür. Nitekim, Ebû Zürrâre el-Ensârî'ye ulaşan bir senetle, *Günahkârlar sapıklık ve çılgınlık içindedirler. Yüzüstü ateşe sürüklendikleri gün onlara, 'Tadın Sakar [Cehennem]'nin dokunuşunu; [çünkü] biz her şeyi bir ölçüye (kader) göre*

63 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî (el-Câmiu's-sahîh)*, İstanbul: Çağrı Yayınları – Dâru Sahnûn (Tunus), 1992/1413, K. *Tefsiri'l-Kur'an* (65), 54: 6, VI, 54; ez-Zerküşî, *el-Burhân*, I, 33; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 106.

64 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 89. Rivayetin tamamı ve farklı şekilleri için bkz. el-Buhârî, K. *Tesiri'l-Kur'an* (65), 46: 1, VI, 42; Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdu'l-Hâlık el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfuzu'r-Rahman Zeynullah, Beyrut: Müessesetü ulûmi'l-Kur'an, 1409, VI, 241, No: 2273; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn fi'l-Hadis*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Riyad: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1411/1990, IV, 528, No: 8483.

yarattık' [denilir]. [Kamer (54), 47-49] ayetlerinin, bu ayetlerden çok sonra ortaya çıktıkları halde, kaderi yalanlayan bazı insanlar hakkında indiği iddia edilebilmiştir.⁶⁵ Aynı iddia Muhammed b. Ka'b'a (108/726?) da isnat edilmiştir.⁶⁶ Oysa buradaki kader kelimesi, Allah'ın her şeyi belli bir düzen ve denge içerisinde yarattığını betimleyecek biçimde kullanılmıştır.⁶⁷

3. Sahabilerin Temenni ve Arzularıyla İlgili Rivayetler

Bir ayetin muhtevası ile uyumluluk arzeden bir olgunun o ayetin nüzul sebebi sayılabileceği düşüncesi, vahiyden sonraki olguların yanı sıra, sahabelerden bir kısmının kendi durumlarını, temenni ve arzularını da nüzul sebebi olarak gösterebilmeleri sonucunu doğurmuştur. Zerkeşi'nin işaret ettiği gibi,⁶⁸ Müslümanların karşılaştıkları problemleri Kur'an'dan kanıtlar bularak çözüme düşünceleri sahabilerin bu tavırları üzerinde etkili olmuştur. Kaynaklarımızda bunun örneklerine bolca rastlamak mümkündür. Bu örneklerden belki de en meşhuru, Hz. Ömer'le ilgili olanıdır. O, üç konuda Hz. Peygamber'e teklif götürdüğünü, bu teklifleri doğrultusunda üç ayet indiğini şöyle anlatmaktadır:

Üç [konuda] Rabbimle muvafakat sağladım. "Ey Allah'ın Peygamberi, İbrahim [Peygamber'in] makamını namazgâh edinsek!" dedim. Bunun üzerine İbrahim'in makamını namazgâh edinin [Bakara (2), 125] ayeti indi. Yine "Ey Allah'ın Peygamberi, senin eşlerinin yanına iyiler de, günahkârlar da giriyorlar; keşke eşlerin örtünse!" dedim. Bunun üzerine de örtünme ayeti [Ahzâb (33), 53] indi. Hanımları, kıskançlık yüzünden Hz. Peygamber'in başına toplanmışlardı. Ben onlara, "Eğer o sizi boşarsa, Rabbi sizden daha iyi bazı eşleri ona alternatif olarak sunabilir" dedim. Ayet [Tahrîm (66), 5] de böyle nazil oldu.⁶⁹

Onun kendisiyle ilgili olarak indiğini söylediği bu ayetlerin ikincisi ile ilgili daha başka nüzul sebeplerinin bulunduğunu bildiren rivayetler de vardır.⁷⁰ Aynı şekilde, yine onun dua ve temennileri neticesinde tedricen indiği rivayet edilen⁷¹ içki ayetleri⁷² için de farklı nüzul sebepleri gösterilmekte-

65 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXVII, 111; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 341.

66 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXVII, 110-11; es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, II, 90-91.

67 Ebu's-Suûd Mehmed b. Muhyiddin Mehmed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Aklî's-selîm ilâ mezâyâ el-Kitâbi'l-Kerîm (Tefsîru Ebi's-Suûd)*, Beyrut: Dâru İhyâ't-türâsî'l-Arabî, tarihsiz, VIII, 174-75.

68 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 31-32. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 93.

69 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 101; ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 82. Rivayetin varyantları için bkz. Ahmed Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları - Dâru Sahnûn (Tunus), 1992/1413, I, 23-24, 36; el-Buhârî, *K. Tefsîru'l-Kur'ân (65)*, 2: 9, V, 149-50; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, İstanbul: Çağrı Yayınları - Dâru Sahnûn (Tunus), 1992/1413, K. *Fedâilü's-sahâbe (44)*, 2: 24, II, 1865, No: 2399; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Sahîhu İbn Hibbân*, Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1414/1993, XV, 319, No: 6896; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdilmeccid es-Selefi, et-tab'atü's-sâniye Mektebetü'l-ilm ve'l-hikem, 1404/1983, VI, 92-93, 207, No: 5896, 6203.

70 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 46-47; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, VI, 445.

71 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 33; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 372-73.

72 Bakara (2), 219; Nisâ (4), 43; Mâide (5), 90-91.

dir.⁷³ Kendi durumunu, dilek ve temennilerini nüzul sebebi olarak gösteren tek sahabi Ömer değildir. Diğer bazı sahabiler de kendi durumları ile birtakım ayetlerin nüzülü arasında ilgi kurabilmişlerdir. Sa'd b. Ebî Vakkâs (55/674), bu sahabilerden birisidir. O, kendisi hakkında indiğini düşündüğü ayetleri şöyle sıralamaktadır:

Allah, kitabında benim hakkımda dört ayet inmiştir. [Birincisi,] annem, ben Hz. Muhammed'den ayrılmadıkça yemeyeceğine ve içmeyeceğine yemin etti. Bunun üzerine Allah, *Eğer onlar [ebeveynin] seni, senin bilginin kabul etmediği bir şeyi bana ortak koşmaya zorlarsa, onlara uyma; fakat [bu] dünyada onlarla iyi geçin* [Lokmân (31), 15] ayetini indirdi. İkincisi, [elime] bir kılıç almıştım. Hoşuma gittiği için 'Ey Allah'ın Peygamber'i, bunu bana hediye et!' dedim. Bunun üzerine *Senden ganimetleri istiyorlar* [Enfâl (8), 1] ayeti (Burada Sa'd'ın anlatımına uygun olarak çevirdiğimiz bu ayeti, *Sana ganimetleri soruyorlar* şeklinde de Türkçeleştirebiliriz.) indi. Üçüncüsü, hastalanmıştım, Rasûlullah beni ziyaret etti. 'Ey Allah'ın Peygamber'i, malımın yarısını [başkalarına vermeyi] vasiyet etmek üzere yemin etmek istiyorum.' dedim. 'Hayır!' cevabını verdi. 'Üçte birini?' dedim. O da sustu. Bunun üzerine [Bakara Suresi'nin 180'inci ayetiyle, mirasın] üçte birini [vasiyet etmek] caiz kılındı. Dördüncüsü, ensardan bir grupla şarap içmiştim de onlardan birisi bir devenin kürek kemiğiyle burnuma vurmuştu. Ben de Rasûlullah'a gelmiştim. Bunun üzerine Allah, şarabı yasaklayan [Mâide (5), 90'inci ayeti] indirdi.⁷⁴

Oysa Sa'd'ın kendisi hakkında indiğini söylediği Enfâl Suresi'nin ganimetlerden bahseden ilk ayetinin nüzul sebebi olarak çok sayıda olay bildirilmektedir.⁷⁵ Ayrıca yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, Hz. Ömer de içki içmeyi yasaklayan ayetlerin kendisiyle ilgili olarak indiğini belirtmektedir. Bu noktada gerek Hz. Ömer'in, gerekse Sa'd'ın kullandıkları anlatım kalıplarına dikkat çekmek istiyoruz. Her iki sahabi de nüzul sebebi rivayetlerinde kesinlik ifade eden⁷⁶ *fe nezelet... (bunun üzerine ...indi)* ve *fe enzelellahu... (bunun üzerine Allah ...indirdi)* kalıplarını kullanmıştır. Eğer bu anlatım kalıplarının gerçek nüzul sebeplerini kesin olarak gösterdiği doğrusa, bu takdirde içki içmeyi haram kılan ayetlerin ismi geçen iki sahabi ile ilgili olarak bir defa veya onlardan her birinin yaşadığı iki ayrı olay üzerine iki kere indiğini kabul etmek zorunlu hale gelmektedir. Diğer nüzul sebepleri hesaba katıldığında, bu sayı daha da artabilecektir. Halbuki Zerkeşi, hangi kalıplarla rivayet edildiklerine bakmaksızın, bu olguları, gerçek nüzul sebebi olarak değil, delillendirme (istidlal) ve tevil maksadıyla söylenen şeyler kabilinden görmektedir. Onun tercih ettiği görüşe göre, bunları konu edinen

73 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 33-34; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân*, II, 272-73.

74 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 33-34. Ayrıca bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 33-34.

75 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 171-77; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân*, III, 546-50.

76 Usulcülere göre, *fe* (el-fâü't-ta'kîbiyye) edatı ile yapılan nüzul sebebi rivayetleri kesinlik ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 87-88; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 141-42 (Türkçe'si için bkz. *Kur'ân İlmileri*, 114); Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 118; Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ân*, 132.

rivayetler, son tahlilde, gerçekten meydana gelmiş bir olayı nakletmemekte, yalnızca birtakım hükümleri ilgili ayetlerle delillendirmektedir.⁷⁷ Kanaatimizce bu rivayetlerin delillendirme ve tevil olduğunu söyleyerek, işin içinden sıyrılmak mümkün görünmemektedir; çünkü bu rivayetlerde gerçek bir olayın nakledilmesi de ihtimal dahilindedir. Burada sıraladığımız ihtimaller, ayetlerin vahiy tarihlerini tespit ederken böylesi rivayetleri son derece ihtiyatla karşılamak gerektiğini göstermektedir.

IV. Klasik Nüzul Sebebi Algılamasının Problemleri

Araştırmamızın başından itibaren münasebet düştükte vurgulamaya çalıştığımız gibi, klasik nüzul sebebi algılamasında esas olan, nüzulün olgudan az bir müddet sonra gerçekleşmesidir. Bununla birlikte, klasik kuramda, nüzul sebeplerinin sadece gerçek olanlarıyla sınırlı tutulmayarak, sanal sebeplerin de bu kavram içerisinde değerlendirilmesi ve ilgili rivayetlerin bu doğrultuda gerçekleşmesi, çözülmesi gereken birtakım problemler doğurmaktadır. Bu rivayetlere bakarak, nüzul sebeplerinden gerçek olanla olmayanı ayırmanın çoğu kere imkansız denecek kadar zor olması, bu problemleri daha karmaşık hale getirmektedir. Bunun tek istisnası, bir ayetin, ayet grubunun veya surenin, sahih bir rivayet zinciriyle gelen yalnızca bir tane nüzul sebebinin bulunmasıdır. Eğer birden fazla nüzul sebebi rivayet edilmişse, o zaman birtakım teknik usullerle bu sayı bire indirilmeye çalışılmaktadır. Başvurulan usullerden birincisi, rivayetlerin metinlerindeki anlatım kalıplarıyla, ikincisi de senetlerindeki sahihlik durumlarıyla ilgilidir. Bu iki husus, sadece tercih veya indirgeme metotlarına değil, aynı zamanda klasik nüzul sebebi algılamasının problemlerine de işaret etmektedir.

a. Anlatım Kalıplarıyla İlgili Problemler

Bir ayetin birden fazla nüzul sebebinin bire indirmek için başvurulan ilk yöntem, ravinin, özellikle de ilk ravi konumundaki sahabinin kullandığı anlatım kalıbına bakmaktır. Eğer ravilerden biri, "Bu ayet şu konuda inmiştir (*nezelet fi kezâ*)."⁷⁸ şeklinde bir kalıp kullanırken, diğeri nüzul sebebinin doğrudan belirten "Bu ayetin iniş sebebi şudur (*sebebü nüzûli'l-âyeti kezâ*)."⁷⁸ veya "Bunun üzerine şu ayet inmiştir (*fe nezelet...*)."⁷⁸ gibi bir anlatım kalıbını tercih etmişse, ikinci rivayetin gerçek nüzul sebebi olduğuna hükmedilir; çünkü bu iki anlatım kalıbından birincisi yorum (*tefsîr*) ve hüküm çıkarma (*istinbât*) anlamı taşırken, ikincisi nüzul sebebinin tespit eden bir nakildir.⁷⁸ Buna göre, ikinci türleri olmasa bile, birinci tür rivayetler, yani kesinlik ifade eden anlatım kalıplarıyla bize ulaşan nüzul sebepleri, konusu oldukları ayetlerin nüzul tarihlerini de göstermiş olmaktadır.

Kurgu olarak problemsiz gibi görünen bu usul, kanaatimizce gerçekçi olmaktan uzaktır. Çünkü anlatım kalıplarını bu şekilde tasnif etmenin, sahabiler dönemine ait bir olgu olduğunu söylemek çok güçtür. Bu, usulcülerin

⁷⁷ ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 32.

⁷⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 94; ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 87-88; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 141-42 (Türkçe'si için bkz. *Kur'ân İlimleri*, 114).

vahiy döneminden çok sonra yaptıkları bir sınıflandırma olduğundan, sahabilerin nüzul sebeplerini bu şekilde sınıflandırarak anlatım kalıplarına döküklerini varsaymak, belki sadece birkaç rivayet için doğru olsa bile, rivayetlerin geneli için ikna edici olmaktan uzaktır. Nitekim yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, hem Hz. Ömer, hem de Sa'd, yalnızca kendi durumlarını birtakım ayetlerle ilişkilendirmeyi amaçladıkları halde, gerçeklik ve kesinlik ifade eden nüzul sebebi kalıplarını kullanmışlardır. Bununla birlikte usul kurallarının yerleştiği sonraki dönemlerde şekillenen rivayetlerde, bu teknik ayırımın göz önünde bulundurulduğu düşünülebilir. Fakat o zaman da rivayetlerin sonradan böyle şekillendirilmesinin ne kadar isabetli ve güvenilir olduğunu tartışma zorunluluğu doğmaktadır. Ancak usulcüler böyle bir tartışmaya girmeden senetlerinin sahih olup olmadığına bakarak rivayetlerin sayısını azaltma yoluna gitmişlerdir.

b. Rivayet Senetleriyle İlgili Problemler

Usulcüler, küçük çapta da olsa metin tenkidi sayabileceğimiz anlatım kalıplarına dayalı ilk elemeye paralel olarak senet tenkidi de yapmaktadırlar. Bu aşamada usulcüler rivayetleri senetlerinin sahih olup olmaması açısından ele alarak, en doğru sonuca ulaşmaya çalışmaktadırlar. Yapılan değerlendirmeler ve tercihler neticesinde, bazen yalnızca bir olgu bir veya daha fazla nüzulün sebebi olarak gösterilirken, bazen de birden fazla olgunun bir veya daha fazla nüzule sebep teşkil ettiği belirtilmektedir.

1. Bir Olgunun Bir veya Daha Fazla Nüzulün Sebebi Gösterilmesi

Şayet sahih senetle gelen bir olgu yalnızca bir nüzulün sebebi olarak gösteriliyorsa, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu, büyük ölçüde problemsiz durumdur. Böyle bir olgunun gerçekleşme tarihi tespit edildiğinde, ilgili ayet veya ayetlerin nüzul tarihleri de yaklaşık olarak tespit edilmiş olur. Fakat birden çok nüzulün sebebi olarak yine sahih senetle rivayet edilen yalnızca bir olgu gösteriliyorsa, o zaman nüzul tarihini belirlemek hayli zorlaşır. Suyûtî, imkanı açısından kesinlikle problemsiz olduğunu iddia ettiği bu sebep türüne örnek olarak, Ümmü Seleme'nin (61/680) bir serzenişini üzerine Kur'an'ın iki ayrı suresinde yer alan iki farklı ayetin inmesini göstermektedir.⁷⁹ Rivayete göre Ümmü Seleme, eşi Hz. Peygamber'e, 'Ey Allah'ın Peygamberi, hicret konusunda Allah'ın kadınları herhangi bir şekilde zikrettiğini duymuyorum!' demiş, bunun üzerine de *Rableri onlara 'Ben, erkek olsun, kadın olsun sizden hiçbir çalışanın çalışmasını zayı etmem' karşılığını verdi* [Âl-i İmrân (3), 195] ayetini indirmiştir.⁸⁰ Diğer bir rivayette ise, Ümmü Seleme'nin, 'Ey Allah'ın Peygamberi, erkekleri zikrediyorsun da kadınları zikretmiyorsun!'

79 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 99.

80 Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, İstanbul: Çağrı Yayınları – Dâru Sahnûn (Tunus), 1992/1413, *K. Tefsîri'l-Kur'an (44)*, 4: 9, V, 237, No: 3023; el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, II, 328, No: 3174; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 117; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 99.

dediği, bunun üzerine Allah'ın, *Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar...* [Ahzâb (33), 35] ve *Rableri onlara ... karşılığını verdi* [Âl-i İmrân (3), 195] ayetlerini indirdiği nakledilmektedir.⁸¹ Hâkim en-Neysâbü'rî (405/1014) bu rivayetin Buhârî ile Müslim'in (261/875) şartlarına göre sahih olduğunu belirtmektedir.⁸² Başka bir rivayette de Ümmü Seleme'nin, 'Erkekler savaşıyorlar, kadınlar savaşmıyorlar, bize mirasın yarısı veriliyor' dediği, bunun üzerine Allah'ın, *Allah'ın bir kısmınızı diğerinize üstün kıldığı şeyleri arzulamayın* [Nisâ (4), 32] ve *Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar...* [Ahzâb (33), 35] ayetlerini indirdiği kayıtlıdır.⁸³

Verilen bu bilgilere bakılarak, bir olgu birkaç ayetin nüzul sebebi olarak gösterildiğinde, o ayetlerin başka nüzul sebeplerinin bulunmadığı gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Kaynaklarda, aynı ayetler için başka nüzul sebepleri de zikredilebilmektedir. Nitekim Ahzâb Suresi'nin 35'inci ayetinin, Esmâ bint Amîs hakkında indiği nakledilmektedir.⁸⁴ Aynı şekilde Nisâ Suresi'nin 32'nci ayetinin de sadece Ümmü Seleme hakkında inmediği, bazı Müslüman kadınların "Keşke biz de erkek olsaydık da, savaşarak erkeklerin ulaştığı [dereceye] ulaşıydık!" demeleri üzerine indiği rivayet edilmektedir.⁸⁵

Bu rivayetlere dayanarak, ilgili ayetlerin aynı zamanda veya birbirlerine yakın aralıklarla vahyedildiği yorumunu yapabiliriz. O zaman tek sorun olarak geriye, Ümmü Seleme'nin bu ayetlerin inişine sebep olan serzenişini ne zaman yaptığı meselesi kalmaktadır. Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme ile kocasının Uhud Savaşında şehit düşmesinden bir yıl sonra evlendiği tarihen sabittir.⁸⁶ Uhud Savaşı hicretin üçüncü yılının Şevval ayında (onuncu ay) vuku bulduğuna göre,⁸⁷ yukarıda zikredilen ayetlerin hicretin dördüncü yılından sonra indiğine kesin gözüyle bakılabilir. Nisâ Suresi'nin 32'nci ayetinin diğer nüzul sebebi göz önüne alındığında, bu tarih, Müslümanların büyük askeri başarılar kazandıkları yıllara kaydırılarak, biraz daha belirginleştirilebilir. Nüzul sebeplerine dayanılarak alınacak yol buraya kadardır. Bu tarihten sonrası, diğer tarihî tespitlerle belirlenebilir. Fakat eğer Ümmü Seleme, Hz. Ömer ve Sa'd gibi, kendisiyle ilgili bir olguyu bu ayetlerin nüzul sebebi gibi gösteriyorsa, o zaman bu ayetler zikredilen tarihten önce de inmiş olabilir.

2. Birden Çok Olgunun Bir veya Daha Fazla Nüzulün Sebebi Gösterilmesi

Şayet bir nüzul için birden çok sebep naklediliyorsa, senedi zayıf olan rivayetler karşısında sahih olan rivayet tercih edilmektedir. Şayet her iki rivayet de sahih olursa, o zaman duruma göre, ya olguya şahit olan sahabiden

81 el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, II, 451, No: 3560; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 99.

82 el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, II, 451, No: 3560; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 99.

83 et-Tirmizî, *K. Tefsîri'l-Kur'an (44)*, 4: 8, v. 237, No: 3022; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 99.

84 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 300.

85 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, v. 47-48; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 125.

86 Ümmü Seleme'nin hayatı hakkında bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev.

Salih Tuğ, Ankara: İmaj İç ve Dış Tic. A.Ş., 2003, II, 680-81.

87 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 233.

gelen rivayet tercih edilmekte, ya senedi daha sahih görünen rivayete öncelik verilmektedir. Her üç durumda da sebep sayısı bire ineceğinden, bir olgunun yalnızca bir nüzulün sebebi olması konusundaki gibi, nüzul tarihi nüzul sebebine bağlı olarak belirlenebilir. Eğer bu üç seçenekten birine göre yol alma imkanı ortadan kalkarsa, bu takdirde, zaman açısından birbirine yakın sahih rivayetler arasında uzlaştırma yoluna gidilerek, bir nüzul için birden çok sebebin varlığı kabul edilmektedir.⁸⁸

Ne var ki, sayısı hayli kabarık olan rivayetler arasında tercih yaparak, sağlıklı bir sonuca ulaşmak, görüldüğünden çok daha zordur. Usulcülerin sürekli zikrettikleri örneklerden hareketle bu zorluğu belirginleştirebiliriz. Zerkeşi, *Sana ruhu soruyorlar. De ki, ruh Rabbimin emrindedir; size [bu konuda] yalnızca az bir bilgi verilmiştir* [İsrâ' (17), 85] ayetinin, hem Mekke'de bazı Kureyşlilerin, hem de Medine'de bir grup Yahudinin Hz. Peygamber'e ruhun ne olduğunu sormaya teşebbüs etmesi üzerine indiğini belirten rivayetler bulunduğunu belirterek, bu ayetin biri Mekke'de, diğeri Medine'de olmak üzere iki defa indiğini kabul etmektedir.⁸⁹ Oysa İbn Mes'ûd'un Yahudilerin soru sorma teşebbüslerine ve bunun üzerine Hz. Peygamber'e vahiy gelmesine şahit olduğunu kanıt göstererek, ikinci rivayetin tercih edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.⁹⁰ Taberî ise, *rûh* kelimesinin genel kanaate göre vahiy meleği (Cebrail) anlamında kullanıldığı⁹¹ bu ayetin yalnızca nüzul sebeplerini zikretmekle yetinmekte, herhangi bir tercih yapmamaktadır.⁹² Vâhidî de aynı yolu izlemektedir.⁹³

Bazen gerçekten de birbirine yakın zaman aralıklarında meydana gelen birden çok olgu sadece bir vahyin inmesine sebep olabilmektedir. Bunun kaynaklarda zikredilen örneği, *Kendilerinden başka şahitleri olmadığı halde eşlerine [zina] isnat eden kişilerden her birinin şahitliği, doğru söylediğine dair Allah'ı dört defa şahit tutmasıdır* [Nûr (23), 6] ayetinin nüzul sebebidir. Bu ayet, bir rivayete göre, Hilâl b. Ümeyye'nin kendi eşine zina suçu isnat etmesi, diğer bir rivayete göre de Uveymir'in kendi eşini aynı suçla suçlaması üzerine inmiştir.⁹⁴ Usulcülere göre, sahih senetlerle rivayet edilen bu iki olay birbirine yakın tarihlerde gerçekleşmiştir. Bu yüzden onlar bu iki rivayet arasında tercih yapmamışlar, bu rivayetlerde konu edilen olayların her ikisini de ayetin nüzul sebebi olarak kabul etmişlerdir.⁹⁵ Usulcüler arasında buna uz-

88 Nüzul sebebi rivayetleri arasında tercih yapmak için uygulanan teknikler hakkında genel bilgi için bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 94 vd.; ez-Zerkânî, *Menâhîlü'l-irfân*, I, 88-93; Subhî es-Sâlih, *Mebâhîs fî ulûmî'l-Kur'ân*, 142-48 (Türkçe'si için bkz. *Kur'ân İlimleri*, 115-20); Cerrahoglu, *Tefsir Usûlü*, 119-20; Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ân*, 134-40.

89 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 30.

90 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 96.

91 Ali b. Ebî Talha, *Sahîfetü Ali b. Ebî Talha an İbn Abbas fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, thk. Raşid Abdulmünim er-Racâl, Kahire: Mektebetü's-sünne, 1411/1991, s. 324; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 156.

92 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 155-56.

93 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 245.

94 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 156; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 265-66.

95 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 24; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 97; Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'ân*, 136-37.

laştırma (el-cem') adı vermektedirler.⁹⁶ Duhâ Suresi'nin, yukarıda değindiğimiz vahyin kesinti döneminde ortaya çıkan dedikodular üzerine inmesi de uzlaştırmaya örnek niteliğindedir.

Biz uzlaştırma metodunu son derece önemsiyoruz. Çünkü bu metot, bir yandan rivayet sayısının azaltılmasını, dolayısıyla vahye ışık tutan tarih karerlerinden bir kısmının devre dışı bırakılmasını önlerken, diğer yandan metninde nüzul sebebi olduğu açıkça belirtilmeyen, fakat verdiği bilgilerden vahye sebep olan olguları konu edindiği anlaşılan rivayetlerin de nüzul sebebi kapsamında değerlendirilmesine kapı aralamaktadır. Böylece, İbn Hişâm'ın (218/833) *es-Sîre*'si gibi tarihi olaylarla ayetler arasında birebir ilişki kuran tarih kaynaklarından da yararlanılarak, Kur'ân'ın sosyal bağlamları ve nüzul süreci biraz daha aydınlatılabilir, ayetlerin nüzul kronolojisi şimdi olduğu noktadan biraz daha ileriye götürülebilir. Ulaşılabilecek sonuçların Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına yapacağı katkının, tartışılmayacak kadar büyük olacağına şüphe yoktur. Ancak bunun, ciddi, yorucu ve kapsamlı bilimsel araştırmalar gerektireceği ortadadır.

3. Bir Vahyin Birkaç Kere İnmesi

Klasik anlayışta, uzlaştırma mümkün olmadığı takdirde, bir ayetin birkaç defa indiğine hükmedilmektedir.⁹⁷ Kaynaklarda bunu doğrulayacak birçok örnek zikredilmektedir. Sözelimi, Fâtiha Suresi biri Mekke'de, diğeri Medine'de olmak üzere iki kere inmiştir.⁹⁸ Aynı şekilde İhlâs Suresi biri Mekke'de müşriklere, diğeri de Medine'de Ehl-i Kitab'a cevap olarak iki kere inmiştir.⁹⁹ İlk bakışta sorunsuz gibi görünen bu görüş, esasında birçok sorun ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle bu görüşün sağlam gerekçeler üzerine kurulması gerekir. Zerkeşi, bir vahyin iki kere inmesinin gerekçesini, "Şanını yüceltmek ve [ikinci] sebebi meydana geldiğinde unutulma tehlikesine (lafzen: korkusuna) karşı hatırlatmak maksadıyla bir şey iki defa indirilebilir."¹⁰⁰ cümlesiyle açıklamaya çalışmaktadır. Bize göre, bu gerekçe makul görünmemektedir. Çünkü Kur'ân'ın tamamının şanı yücedir; tekrar indirilmek suretiyle, bir ayet veya surenin şanının ikinci defa yüceltilmesini gerektirecek hiçbir neden yoktur. Zerkeşi'nin bu açıklaması, daha çok nazil olan bir vahyin diğer vahiyler karşısında şanının daha yüce, dolayısıyla daha faziletli olduğu gibi bir izlenim doğurmaktadır. Halbuki, Kur'ân'ın en yüce ayeti olarak kabul edilen *âyete'l-kürsî*'nin iki defa indiğini gösteren hiçbir kanıt yoktur. Bir ayetin veya surenin unutulma tehlikesine karşı yeniden indirildiğini kabul etmek ise, Hz. Muhammed'in peygamberlik görevini hakkıyla yapıp yapmadığı konusunda şüphe uyandırır. Bu şekilde başlayan bir şüphe, Kur'ân'ın sıhhatine de

96 Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmî'l-Kur'ân*, 142 (Türkçe'si için bkz. *Kur'ân İlimleri*, 115); Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 119.

97 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 29; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 97; ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 88; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmî'l-Kur'ân*, 144 (Türkçe'si için bkz. *Kur'ân İlimleri*, 116); Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 119.

98 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 23-24; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 29-30; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 104.

99 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 409; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 30; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 104.

100 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 29.

gölge düşürür. Bu noktada, uyumluluğa işaret bakımından bir sure veya ayetin birkaç defa nazil olabileceği en azından teorik olarak mümkün görülebilmektedir. Biz bu durumda bile ikinci nüzele gerek bulunmadığını, zira Hz. Peygamber'in ayetlerle *benzer olaylar veya benzer sorular* arasındaki münasebeti tespit etme yeteneğine sahip olduğunu düşünüyoruz. Böyle bir durumda, gerekirse ilahi bir müdahale de vaki olabilir; fakat bu yeni bir nüzul anlamına gelmez.

Bu açıklamalarımız bir ayetin ya da surenin birkaç defa vahyedilmesinin sakıncalarını ortaya koymaktadır. Bu sakıncaları örnekler üzerinde daha yakından müşahede etmek mümkündür. Bir rivayete göre, amcası Ebû Tâlib ölüm döşegine düşünce Hz. Peygamber onun yanına girerek iman etmesini istemiştir. Bu sırada onun yanında bulunan Ebû Cehil ile Abdullah b. Ebî Ümeyye, "Ey Ebû Tâlib, Abdulmuttalib'in dininden dönmek mi istiyorsun?" diyerek, onun müşrik kalmasını sağlamışlardır. Onun bu tutumu karşısında Hz. Peygamber'in, "Bana yasaklanmadığı sürece senin için bağış dileyeceğim." demiş, bunun üzerine de, *Cehennemlik olduklarını anladıktan sonra, yakınları bile olsa müşrikler için bağış dilemek, Peygamber'e de, inananlara da yakışmaz* [Tevbe (9), 113] ayeti inmiştir.¹⁰¹ Aynı ayetin, Hz. Peygamber'in, annesinin kabrini ziyaret ettiği sırada ona dua etmek üzere Allah'tan izin istemesi üzerine indiği de rivayet edilmiştir.¹⁰²

Rivayet zincirlerinin sağladığı yönünden eşit olan ve içerdikleri olayların gerçekleşme zamanları birbirine hayli uzak bulunan bu iki rivayet arasında herhangi bir tercih ve uzlaştırma yapmak mümkün değildir. Bu yüzden olmalı ki, Zerkeşi, ilgili ayeti iki defa inen ayetlere örnek olarak eserine almıştır.¹⁰³ Ancak Suyûtî, Tirmizî'nin hasen kabul ettiği bir rivayetine¹⁰⁴ dayanarak, Ali b. Ebî Tâlib'in bir adamın müşrik olan ebeveyni için [Allah'tan] bağışlanma isterken işittiğini, "Müşrik olan ebeveynin için bağış diliyorsun ha!" diyerek hayretini belirtince, adamın "İbrahim [Peygamber] de müşrik olan ebeveyni için bağış dilemişti." karşılığını verdiğini, Ali'nin bu durumu Hz. Peygamber'e haber vermesi üzerine de bu ayetin indiğini belirtmektedir.¹⁰⁵ Bu rivayeti kabul etmesinden, onun, bu ayetin üç defa indiği kanaatinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha önemlisi, onun, sağlamlık yönünden sahih derecesine çıkamadığı için hasen diye isimlendirilen¹⁰⁶ rivayetlerden

101 İbn İshâk, *es-Sıra*, 222; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 433; el-Buhârî, *K. Tefsiri'l-Kur'an* (65), 9: 16, V 208 (Metin Buhârî'ye aittir.); Müslim, *K. el-İmân* (2), 39, I, 54; el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, II, 366, No: 3291; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 215-16; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 31; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 97-98.

102 el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek*, II, 366, No: 3292; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 217; ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 31; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 98.

103 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 29, 31.

104 et-Tirmizî, *K. Tefsiri'l-Kur'an* (44), 9: 16, V 281, No: 3101.

105 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 98.

106 "Adalet şartını haiz olmakla beraber zabt yönünden sahih hadis ravilerinin derecesine ulaşamayan kimselerin muttasıl isnatla rivayet ettikleri şâz [olmayan] ve illetten âri hadislerle hasen denilmiştir." Hasen hadis hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 94-97.

hareketle de nüzul sebeplerinin belirlenebileceği ve bunların sahih rivayetlere eşit tutulabileceği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.

Usulcüler, bazı tarihi göstergelerden hareketle bu rivayetlerden birini tercih edebilirlerdi. Sözelimi, Tevbe Suresi'nin tamamının Medine'de nazil olduğunu¹⁰⁷ göz önüne alarak, bu rivayetlerden Ebû Talip'le ilgili olanını, bazı olayları ayetlerle ilişkilendirme amacı taşıyan sanal / takdir edilen nüzul sebebi olarak değerlendirebilirlerdi. Halbuki onlar, rivayetleri sırf senetleri açısından tahlil etmişler, nüzul sebeplerini belirlemenin başka kuralları olabileceğini neredeyse hiç hesaba katmamışlardır. O zaman bizim, "Hz. Muhammed, bu ayet kendisine Mekke'de indiği zaman müşrikler için bağış dilememesi gerektiğini öğrenememiştir ki, annesi için bağış dilemeye teşebbüs ederek, aynı ayetin Medine'de tekrar inmesine sebep olmuştur?" şeklinde bir soru sorma hakkımız doğmaktadır. Aşağıdaki rivayetler ve onlarla ilgili değerlendirmeler, böyle bir soru sormakla bizim ne kadar haklı olduğumuzu kanıtlar niteliktedir.

Kaynaklarda belirtildiğine göre, Uhud Savaşı'nda şehit düşen amcası Hamza'ya müslle yapıldığını, yani organlarının kesildiğini gören Hz. Peygamber, "Ben de senin yerine onlardan yetmiş kişiye müslle yapacağım." demiştir. Bunun üzerine, kendisi henüz daha oradan ayrılmadan, *Eğer cezalandırarsanız, cezalandırıldığınız kadar cezalandırın. Eğer sabrederseniz, bu, sabredenler için daha iyidir. Sabret, sabrın yalnızca Allah içindir. Onlardan [kafirlerden] dolayı üzülmeye, kurmakta oldukları tuzaklar yüzünden tedirgin olma; çünkü Allah muttakilerle ve iyilik edenlerle beraberdir.* [Nahl (16), 126-128] ayetleri nazil olmuştur.¹⁰⁸ Bu ayetlerin, Uhud Savaşı'nda müşriklerin, başta Hamza olmak üzere şehitlerin cesetlerini parçalamaları, mesela, karınlarını yarmaları, ciğerlerini sökmeleri, burunlarını, kulaklarını ve erkeklik organlarını kesmeleri karşısında Müslümanların infiale kapılarak, bir gün müşrikleri yenerlerse, onlara bundan daha fazlasını yapacaklarını söylemeleri üzerine, Mekke fethedildiği zaman indiği de rivayet edilmiştir.¹⁰⁹

Gerçekten de, Uhud Savaşı'nda müşrik ordusuna komuta eden Ebû Süfyan'ın karısı Hind, Bedir Savaşı'nda oğlu Hanzala'yı ve babası Ebû Cehil'i öldüren Hamza'nın Vahşi tarafından katledildiğini görünce, hemen onun cesedi üzerine atılarak, göğsünü yarıp ciğerini sökmüş ve yemeğe başlamıştı. Sonra da burnunu, kulaklarını vb. organlarını ipe dizip bir çelenk yapmak üzere kesip koparmıştı.¹¹⁰ Bu, gerçekten üzücü bir hadise olup, insanlık değerlerine sahip olmayan ve öte dünya kaygısı taşımayan kişilerin ne kadar barbarlaşabileceğinin en belirgin örneklerinden birini teşkil etmektedir. Ancak Hamza'nın cesedine yapılanlar karşısında Hz. Peygamber'in üzülp de sahabilerinin üzülmemesi düşünülemez. Bunun aksi de vaki olamaz. Bu ba-

107 el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 3.

108 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 196; el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 239; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 98.

109 İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 135; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 195-96; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 239, No: 487; es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 98.

110 Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 235.

kımdan biz, Vâhidî'nin bir açıklamasına dayanarak, birinci rivayetin de, ikinci rivayetin de eksik olduğunu, bu iki rivayetin birbirini tamamladığını düşünüyoruz. Zira Vâhidî, Uhud şehitlerine müşriklerin yaptığı karınlarını yarma, erkeklik organlarını kesme, burun, kulak gibi organlarını kesip alma vb. kötülükleri gören Müslümanların, bundan etkilenerek, "Şayet [günün birinde] Allah onlara karşı bize zafer verirse, onların yaptıklarından daha fazlasını yapacağız; onlara, bundan önce hiçbir Arabın başkasına yapmadığı şekilde mûsle yapacağız; şöyle şöyle yapacağız." dediklerini, bu sırada Hz. Peygamber'in de amcası Hamza'nın cesedi başında durduğunu ve yukarıdaki ilk rivayette nakledilen sözü söylediğini, bu gelişme üzerine Allah'ın, *Eğer cezalandıracaksınız, ...* [Nahl (16), 126] ayetini indirdiğini bildirmekte, müfessirlerin görüşünün bu olduğunu belirtmektedir.¹¹¹

Söz bu noktaya gelmişken, yukarıdaki rivayetlerin ikincisiyle ilgili bir-iki hususa değinmeden geçemeyeceğiz. Bu rivayette, açıklamanın (*beyân*) ihtiyaç zamanından sonraya bırakıldığı anlaşılmaktadır. O halde bu rivayet, genel görüşe aykırı olarak, ilahi açıklamanın ihtiyaç zamanından sonraya kalabileceği görüşünde olanlar¹¹² tarafından kabul edilmiş olmalıdır. Suyûtî, bu görüşü benimseyenlerden olduğu için, yukarıdaki iki rivayet arasında herhangi bir tercih veya uzlaştırma yapmamış, Nahl Suresi'nin Mekki bir sure oluşunu da dikkate alarak, bahse konu olan ayetlerin, önce Mekke döneminde, sonra Uhud Savaşı'ndan hemen sonra, daha sonra da Mekke fethedildiği zaman olmak üzere üç defa indiğini ileri sürmüştür.¹¹³ Bu noktada ona, "Eğer bu ayetler Mekke'de inmişse, bunlarda verilen mesajı Hz. Peygamber ve Müslümanlar düstur haline getiremediler mi ki, Uhud'da ve Mekke'nin fethi esnasında yeniden inmesi gereği doğdu?" şeklinde bir soru yöneltilebilir. Halbuki, her iki rivayette de oldukça kritik bir durumdan söz edilmektedir. Şayet acilen ilahi cevap gelmezse, Müslümanların büyük bir kin içerisinde müşriklerden intikam almaya teşebbüs edebilecekleri hissedilmektedir. Böyle kritik anlar için, cevabın toplumsal, dinî, siyasî veya askeri strateji gereği olarak yıllarca geciktirilmesini gerektirecek sağlıklı gerekçeler bulmak mümkün değildir. Bu bakımdan, Peygamber'in ve ashabının, yukarıda tasvir edildiği şekliyle aşırı bir öç alma duygusu içerisinde yıllarca bekletildiklerini söylemek, ilahi mesajın esprisi ile bağdaşmaz. Ayrıca doğrusunu söylemek gerekirse, bir vahyin tekrar tekrar indirildiğini izah etmenin zorluğu ortadadır. Çünkü eğer bir ayet bir defa inmişse, Peygamber onu unutmaz, uygulamalarını ona uygun olarak yapar, onun kapsamına giren problemleri çözerken onu dayanak yapar. Bu yüzden de oruç tutarken uyulması gereken kuralardan bir kısmını bildiren ayette olduğu gibi,¹¹⁴ herhangi bir ayet-içi ilave söz konusu değilse, aynı ayetin tekrar indirilmesi gerekmez.

111 el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nizûl*, 238-39.

112 ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 23.

113 es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 98.

114 Bir rivayete göre, bu oruç ayetinde önce oruçlunun Ramazan gecelerinde beyaz ipliği siyah iplikten ayırt edinceye kadar yemek yiyebileceği belirtilmişti. Fakat bu yanlış anlaşılıp da epeyce Müslüman sabah iyice aydınlanıncaya kadar yemek yemeye devam edince Allah ayeti, *sabahın* ilavesiyle yeniden indirmiştir. Böylece, konuya açıklık getirilerek, bu-

Bunlar ikinci rivayetle ilgili birtakım değerlendirmelerdir. Biz, bu rivayet-teki aksaklıkları gidererek her iki rivayeti birleştirsek bile, bu rivayetlerdeki olayın yukarıdaki ayetlerin gerçek nüzul sebebi olabileceğine ihtimal veremiyoruz. Çünkü bu ayetlerin birincisinde Müslümanlara, kendilerine eza, cefa, işkence ve haksızlık eden müşriklere aynı şekilde karşılık verme hakkı tanınmaktadır. Şayet yukarıdaki rivayetlerde belirtilen olaylar bu ayetin gerçek nüzul sebebi olarak kabul edilecek olursa, Müslümanların savaştıkları müşriklerin ölümlerine Uhud şehitlerine yapılanların aynısını yapabilmeleri, en azından prensip olarak caiz görülecektir. Bu cevazın yorumunun boyutlarını ve uygulamada bunun yüce İslâm dininin görüntüsüne vereceği zararı düşünmek bile istemiyoruz. Oysa müşriklerin Hamza başta olmak üzere şehitlerin cesetlerine yaptıkları kötülükleri, bırakalım Allah'ın gönderdiği dinin kriterlerini, asgari insanlık ölçüleriyle bile bağdaştırmanın imkanı yoktur. Öyleyse, her iki rivayette de muhtemelen gerçek nüzul sebebinin bildirilmediği, diğer birçok rivayette olduğu gibi, olgu ile nüzul arasında ilgi kurulduğu, yani Hz. Peygamber'in ve Müslümanların son derece müteessir bir ruh hali içerisinde söyledikleri amacını aşan sözler ile bu ayetlerin ilişkilendirildiği düşünülebilir. Zira bu ayetlerle ilişkilendirilen Uhud Savaşı'ndan ne önce ve ne de sonra, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların savaşırken öldürdükleri hasımlarının cesetlerine ve savaş esirlerine karşı müşriklerin yaptığı gibi acımasız davrandıklarını gösteren hiçbir tarihi belge yoktur. Tam aksine onlar, Bedir Savaşı'nda öldürülen en amansız İslâm'ın düşmanı ve Mekke'nin lideri Ebû Cehil'in cesedine bile müslu yapmamışlardır. Hz. Muhammed, Araplar arasında eşine çok az rastlanır bir biçimde, esirleri Müslümanlara dağıtmış, onlara iyi muamele etmelerini, kendi yediklerinden yedirmelerini tembih etmiş, aksi yönde hareket edenleri ciddi bir biçimde azarlamıştır. Hatta bu iyi muameleyi, elbisesiz kalan esirlere elbise tedarik edecek, on Müslüman çocuğuna okuma-yazma öğretenleri serbest bırakacak kadar ileri götürmüştür.¹¹⁵ Tarih şahittir ki, Müslümanlar, Mekke'nin fethinden sonra her türlü imkana sahip oldukları halde, kendilerini yıllar önce yurtlarından süren Mekkelilere tam bir şefkatle muamele etmişlerdir.¹¹⁶

Yaptığımız değerlendirme, Mekki bir sure olan Nahl Suresi'nin son üç ayetinin, Medine döneminde Uhud Savaşı'nın hemen akabinde vahyedildiğini iddia etmenin, ne kadar zor ve problemlidir olduğunu göstermektedir. Ka-naatimizce, bu ayetler de Mekke döneminde inmiştir. Sabrı tercih etmeleri önerilmekle birlikte, Müslümanlara kendilerine reva görülen muamelenin aynısıyla mukabele hakkı verildiğine göre, bu ayetler, İslâm'a giren kişilerin arttığı ve Müslümanların toplumsal bir güç haline geldiği, bu durumdan endişelenen müşriklerin onlara karşı baskıyı artırdığı, yol kesme, dövme vb. hadiselerin fazlaştığı bir dönemde inmiş olmalıdır. Nitekim İbn Zeyd'in (182/

nun bir benzetme olduğu, yalnızca şafak söküne (beyaz iplik) kadar sahur yemeği yenilebileceği belirtilmiştir (et-Taberî. *Câmiu'l-beyân*, II, 172; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 319).

115 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 226-27.

116 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 268-70.

798) verdiği bilgiye göre, Allah müşriklerin affedilmelerini (*ya'füve an...*) emrettikten sonra bazı güçlü kişiler Müslüman olmuşlardır. Bu Müslümanlar Hz. Peygamber'e gelmişler, Müşrikleri kastederek, "Ey Allah'ın Peygamberi, Allah bize izin verse de şu köpeklerden intikam alsak!" demişlerdir. Bunun üzerine *Eğer cezalandırıcaksanız, ...* [Nahl (16), 126-128] ayetleri nazil olmuştur.¹¹⁷ İbn Zeyd'in naklettiği bu olaydan, müşriklerin Müslümanlara karşı kötü muameleler yaptıkları, Müslümanların gayet tabii olarak bundan son derece etkilendikleri, onların güç-kudret sahibi olanlarının müşriklere karşılık vermeyi açıkça dile getirdikleri ve bu hususta Hz. Peygamber'den izin istedikleri, bunun üzerine de onların bu isteklerine olumlu cevap veren, fakat yine de sabretmeyi tavsiye eden yukarıdaki ayetlerin indiği anlaşılmaktadır.

Görülmektedir ki, Nahl Suresi'nin son üç ayetinin İbn Zeyd'in naklettiği nüzul sebebi doğrultusunda kazandığı anlam, Suyûtî'nin kabul ettiği nüzul sebepleri doğrultusunda kazandığı anlama göre çok daha makuldür. İbn Hişâm'ın İbn İshâk'tan aktararak verdiği bilgiler, İbn Zeyd'in verdiği bilgilerle aynı doğrultudadır. Onun verdiği bilgilere göre, Ebû Cehil şerefli ve güçlü birisinin Müslüman olduğunu duyunca, "Senden daha iyi olan babanın dinini terk ettin ha! Biz, senin aklının kıt, görüşünün hatalı olduğunu söyleyeceğiz, şerefini aşağılayacağız." diyerek, onu ayıplayıp, küçük düşürürdü. Eğer bu kişi tacir ise, "Allah'a yemin olsun ki, ticaretini revaçtan düşüreceğiz, sermayeni yok edeceğiz." diyerek, onu tehdit ederdi. Eğer bu kişi güçsüz ise, onu döverdi, insanları da buna teşvik ederdi.¹¹⁸ Tabii ki, burada Ebû Cehil yalnızca bir örnek olarak zikredilmektedir. Onun bu tavrı Mekke ileri gelenlerinin hemen hepsinin Müslümanlara karşı uyguladıkları genel siyasetleridir. Nahl Suresi'nin son üç ayeti, bu siyaset sebebiyle mağdur alan veya olacak Müslümanlara aynı şekilde mukabele hakkı getirmektedir. Hamza ile Ömer'in Müslüman olmalarından sonra İslâm'ın yayılması bî'setin 5-6'ncı yıllarında ivme kazandığına göre,¹¹⁹ bu üç ayetin anılan yıllarda nazil olduğu varsayılabilir.

V. Sonuç

Görülmektedir ki, makalemizin başından beri ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştığımız klasik nüzul sebebi kuramında, sadece bir ayetin inişine sebep olan olgular değil, aynı zamanda nüzule sebep olmadığı halde sebep olmuş gibi o ayetle ilişkilendirilen -ki, bu ilişkilendirme daha çok sahabeler ve tâbîiler döneminde yapılmıştır- olgular da nüzul sebebi kavramının kapsamında değerlendirilmiştir. Bu sebeplerden birincisini *gerçek nüzul sebebi*, ikincisini de *sanal / takdir edilen nüzul sebebi* şeklinde isimlendirebiliriz. Nüzul sebebi denilince bunların daha çok birincisi kastedilmekle birlikte, ayetlerin nüzul sebepleriyle ilgili rivayetler her ikisini de kapsayacak şekilde gelişmiştir. Bu algılama biçimi ve onunla paralel olarak gelişen rivayetler, Kur'ân ayet-

117 et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 196.

118 İbn Hişâm, *es-Sîra*, I, 324.

119 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 108.

lerini anlama konusunda büyük katkılar sağlamakla birlikte, ayetlerin gerçek nüzul sebeplerini ve vahyediliş tarihlerini belirlemede önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Gerçek nüzul sebepleri ortaya çıkmayınca, ayetlerin kronolojisini ortaya koymak da hayli zorlaşmaktadır. Oysa Kur'ân'ın nüzul sürecinin haritasını hiç olmazsa ana hatlarıyla çizmek, ayetlerin ilişkili olduğu tarihi şartları ve olguları resmetmek anlamına gelmektedir; bu da Kur'ân'ı tarihi bağlamında doğru bir şekilde anlayabilmek için son derece gereklidir.

Kaynaklarda bazen birden çok olgu bir ayet veya ayet grubunun nüzülü için sebep olarak gösterilebilmektedir. Klasik anlayış çerçevesinde bunun en az üç nedeninin bulunduğu söylenebilir. Bunlar, inen ayetin anlam yönünden bu olguları kapsamayı veya bu olguların ayetin kapsamına girmesi, sonradan konan bir hükmün önce inen bir vahiyle ilişkilendirilmesi ve nihayet sahabilerin kendi durumlarını nüzul sebebi olarak gösterebilmesidir. Bu yüzden usulcüler, bir nüzule sebep olarak gösterilen olguların sayısını bire indirmek veya en azından sayıyı azaltmak için iki aşamalı bir yol izlemişlerdir. İlk olarak, nüzul sebebi olarak gösterilen olguların hangi anlatım biçimiyle rivayet edildiklerine bakarak, güçlü ifadelerle gelen rivayetleri gerçek nüzul sebebi kabul etmişlerdir. İkinci olarak, rivayetleri senetlerinin sahih olup olmaması açısından inceleyerek, sahih olmayan rivayetleri çıkardıktan sonra, diğerleri arasından eğer biri diğerinden daha sahih ise veya birinde sahibinin olaya bizzat şahit olduğu belirtilmişse bunları tercih etmişlerdir; eğer rivayetler arasında sahihlik yönünden bir eşitlik söz konusu ise, uzlaştırma yoluna yönelmek suretiyle zaman açısından birbirine yakın olguları bir nüzule sebep olarak göstermişlerdir; bunlardan hiçbiri mümkün olmadığı zaman da bir vahyin bu olgulara bağlı olarak birden çok defa geldiğine hükmetmişlerdir.

Sırasıyla izlenmesi gerekmeyen bu iki aşamada uygulanan teknikler bir noktaya kadar yararlı olabilir. Ancak teorik açıdan son derece metodik görünen bu usulle ilgili olarak da bazı problemler dikkat çekmektedir. Her şeyden önce, hem sahabilerin kendi durumlarını nüzule sebep olarak gösterebilmelerinde olduğu gibi, nakillerin çoğu kere en güçlü ifadelerle yapılması, hem de sahihlik ölçülerinin alimlerin anlayışlarına göre farklılaşması, kaynaklarımızda bir vahiy için gösterilen birden fazla nüzul sebebini bire indirmeyi gördüğü kadar kolay olmaktan çıkarırken, senet açısından sahih derecesine çıkmayan, sözelimi, hasen kategorisinde değerlendirilen rivayetlerin de gerçeği ifade etme ihtimalinin bulunması, bu rivayetleri devre dışı bırakmanın tehlikesini gözler önüne sermektedir. Öte yandan, nüzul sebebine tanıklık etmeyen bir sahabinin olayı tanıklık etmiş gibi anlatmama garantisinin olmaması, tam aksine, kendisiyle ilgili olguları bile ayetlerin nüzul sebebi olarak gösterebilmesi, sırf şahit olma ölçüsüne dayanarak tercih yapmayı zorlaştırmaktadır.

Sonuç olarak, kaynaklarda, nüzule sebep olan olgularla nüzulle ilişkisi bulunan olgular genellikle iç içe girmiş, rivayetler ikincisi ile birincisini birbirinden ayıracak bir format içerisinde gelmemiştir. Bunun dışında değeren-

direbileceğimiz az sayıdaki rivayet ise, sorunsuz bir şekilde gerçek nüzul sebeplerini göstermektedir. Gerek sorunsuz bir şekilde kendiliğinden belli olan, gerekse yukarıdaki tekniklerin uygulanması neticesinde ortaya çıkarılan gerçek nüzul sebepleri Kur'ân ayetlerinin vahyediliş tarihlerini belirlemede önemli faydalar sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, bu tür nüzul sebepleri, ilgili oldukları ayetlerin nüzul tarihlerini belirlemeyi kolaylaştırmaktadır. Bazen bu teknikleri, ilgili ayetlerin metinlerinden elde edilen ipuçları ile birleştirmek suretiyle daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilmektedir. Bu arada, tarih biliminden yararlanmayı da ihmal etmemek gerekmektedir. Böyle çok yönlü bir metot, sadece gerçek nüzul sebeplerinin ve ayetlerin nüzul tarihlerinin tespitini nispeten de olsa kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda bir ayetin birkaç defa indiği yönündeki görüşün kabulünü de oldukça zorlaştırmaktadır.